

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 53-66.

Geliş Tarihi–Received Date: 21.08.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 01.10.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

BİR KARADENİZ ŞEHRİNİN TARİHİNDEN FRAGMANLAR VI. YÜZYILDA TRAPEZUS*

 10.53718/gttad.1347460

 ABDULLAH ÜSTÜN**

ÖZ

Bu çalışma, tarihyazımı türünün merkezinde yer aldığı kaynakların tanıklıkları aracılığıyla VI. yy.da Trapezus'u ve onunla kesişimi ile Karadeniz'in güneydoğusu, diğer bir ifadeyle Türkiye'nin kuzey doğusunu gözlemlemeye çabalar. Bu gözlem adına VI. yy.ın tarihyazımsal olarak betimlenme zenginliği ve hukuki yayınlar gibi olanaklarından yararlanmaya ve etrafındaki gelişmeler bağlamıyla bu şehrin resmine erişmeye çalışır. Söz konusu betimlemenin borçlu olduğu Procopius, Agathias ve Menandrus'un eserleri çalışmanın merkezi olarak tanımlanan tarihyazımı kaynak kümesini oluşturur. Bu yüzyılın kendine özgü yönlerinden hukuki yayınlar ile kastedilen ise Trapezus'un idari durumunu ve bu durumun geçirdiği değişimler gibi hususların takip edilebildiği *Novellae*'in parçası olduğu *Corpus Iuris Civilis*'dir. Bu ikinci küme araştırmada doğrudan analiz öznesi olarak değil tarihyazımı verilerinin analiz aracı olarak işlenmiştir. Araştırmanın veri havuzunu tanıtmak için belirtilmesi gereken diğer bir husus, bu araştırmaya veri sağlama adına ilk sırada Procopius'un yer almakta olduğudur. İlave olarak VI. yy. kaynaklarının artsüremsel, metinlerarası çözümleme işleminde Thucydides ama özellikle Xenophon'un (yaşamı yaklaşık MÖ 430-350) Anabasis'ine kadar inilmiş Strabon, Plinius Secundus, Arrianus, Zosimus'un metinleri bu sürecinin diğer araçları olmuşlardır. Alan yazınında, araştırmanın veri evrenini oluşturan Procopius'un başı çektiği tarihyazımsal verilerin kullanılmasına/değinilmesine yaygın bir şekilde tanık olunmakla birlikte onları sorgulamayı gündemine alan bir çalışma tespit edilememiştir. Buradan hareket edildiğinde VI. yy. Trapezus'u adına bütün bir veri havuzunun büyük bölümünü oluşturduğu söylenebilecek tarihyazımı verilerinin sorgulanmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Araştırma metni giriş ve takip eden beş bölümden oluşur. İlk olarak araştırmanın mekânsal kapsamıyla kesişen tarihsel gelişmelerin çerçevesi sunulmaya çalışılır. Bu bağlamda temelde Romalılar ve Sasaniler ile Arabistan ve Kafkasya'daki güçlerin dahil olduğu süreçler söz konusudur. Dönemin bir Roma şehri olarak Trapezus'un tarihyazımında kendine yer bulması, yakınında olduğu imparatorluğun kuzey doğu sınırı ile de bağlantılı bir görüntü sergiler. Şöyle ki öncelikle Sasaniler olmak üzere Kafkasya'nın güneyindeki Iberia ve Lazica (Colchis) ve kuzeyindeki 'Hun', Alan gibi unsurların ve onlara göre dolaylı kalsa da Arabistan'daki güçlerin de dahil olabildiği olaylar bağlamında bu şehre değinilmiş olma durumu öne çıkmaktadır. Bu bağlam ile birlikte kaynakların, VI. yy.da Romalıların Trapezus'un güneyindeki Tzanica'yı ele geçirmesine ve akabindeki süreçlere gösterdiği ilgi, giriş dışındaki bölümler için de yararlı olabilmektedir. Bölümlerin ilkinde, Trapezus kavramının tarihyazımı kaynaklarındaki kayıtlarının bilançosu sunulmaya, bu bilançonun sağladığı imkanlarla çıkarımlar yapılmaya çalışılmaktadır. İkinci bölümde Trapezus, söz konusu kaynakların coğrafi tasavvuru içinde fizikî ve beşerî coğrafya katmanlarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde beşerî coğrafya toplumsal kimlik çerçevesinde sorgulanmaktadır ki bu doğrudan *Pontici* kavramı ile çakışan bir gündem etrafında gerçekleşmektedir. Dördüncü bölümde şehrin kara ve deniz ulaşım ağları, sivil ve askeri lojistik potansiyeli üzerinde durulmaktadır. Son bölümde Trapezus'un imar durumu hakkındaki verilerin işlenmesi dini ve sivil inşaa faaliyetlerini gözlemleme imkânı sunduğu gibi şehirdeki dini yaşam hakkında çıkarımlara da olanak tanımaktadır. Bu çerçevede söz konusu kaynak kümesi çözümlenirken bir şehir olarak VI. yy.daki Trapezus profilinin tarihsel gözlemine katkı sunmak ilave olarak kaynakların bu kenti sunumlarındaki metinsel bağlam çerçevesinde, etrafındaki gelişmelerden kent ile kesişen süreçleri belirginleştirmek amaçlanmaktadır.

* Bu çalışmanın ilk taslaklarından "Geç Roma Döneminde Trabzon" başlıklı bir bildiri üretilmiş ve Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Trabzon Sempozyumu I'de (20-22 Mayıs 2022) sözlü olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE, E-Posta: abdullah.ustun@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0977-4902.

BİR KARADENİZ ŞEHRİNİN TARİHİNDEN FRAGMANLAR VI. YÜZYILDA TRAPEZUS

Dolayısıyla ele alınan edebi tanıklıkların tarihsel gerçeklik adına taşıdıkları potansiyel değerlendirilmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trapezus (Trabzon), Karadeniz, Kafkasya, VI. Yüzyıl, Şehir Tarihi.

FRAGMENTS FROM THE HISTORY OF A BLACK SEA CITY TRAPEZUS IN VITH CENTURY AD

ABSTRACT

This study examines the sixth century Trapezus (Trabzon) and its intersection with the southeast of the Black Sea, or today's northeast of Türkiye, through the testimonies of sources in which the historiography genre is at the center. For this observation, this work tries to benefit from the legal publications and the richness of historiographical descriptions of the sixth century to have a picture of this city in the context of the developments around it. The works of Procopius, Agathias, and Menandrus, to whom the descriptions in question are highly indebted, constitute the historiographical source set defined as the center of the study. What is meant by legal publications, which are the unique aspects of this century, is the *Corpus Iuris Civilis*, of which *Novellae* is a part, in which the administrative situation of Trapezus and the changes in this situation can be followed. This second cluster was treated in the research not as a direct subject of analysis but as a tool for the analysis of historiographical data. Another point that should be noted to introduce the data pool of the research is that Procopius in the first place provides data for this research. In addition, in the diachronic, intertextual analysis of the sixth-century sources, this work has resorted to Thucydides, and particularly Xenophon's (430-350 BC) *Anabasis*, while the texts of Strabon, Pliny Secundus, Arrianus and Zosimus compose other tools of this process. Although the use/mention of historiographical data, of which Procopius is at the forefront, and which is the data universe of this research, is widely seen in the literature, no study focusing on questioning them has been observed. Considering this, the necessity of questioning the historiographical data, which constitute the majority of the entire data pool regarding the sixth-century Trapezus, is evident.

The research text consists of an introduction and the following five sections. First of all, an attempt is made to present the framework of historical developments that intersect with the spatial framework of the research. Mainly, the processes involving the Romans, the Sassanids, and the powers in Arabia and the Caucasus are mentioned here. Trapezus's place in historiography as a Roman city of the period has an appearance in connection with the northeastern border of the empire where it was located. In other words, this city is mentioned in the context of the events related to the Sassanids in particular, Iberia and Lazica (Colchis) in the south of the Caucasus, the 'Huns' and Alans in the north, as well as the powers in Arabia although they had an indirect role here. In this context, the sources' attention to the Romans' capture of Tzanica in the south of Trapezus in the sixth century and the subsequent processes can also be useful for the chapters. In the first of these chapters, the balance sheet of the records of the Trapezus concept in historiographical sources is presented and some inferences are made. In the second chapter, Trapezus is explained with physical and human geography layers in line with the geographical imagination of the aforementioned resources. In the third chapter, the human geography is questioned within the framework of the social identity, which takes place around an agenda that directly coincides with the concept of *Pontici*. The fourth chapter focuses on the city's land and sea transportation networks and its civil and military logistics potential. In the last chapter, the processed data about the zoning status of Trapezus provides the opportunity to observe religious and civil construction activities and allows inferences about religious life in the city. In this context, while analyzing the set of sources in question, it is aimed to contribute to the historical observation of the profile of Trapezus as a city in the sixth century, and to clarify the processes that intersect with the city among the developments around it within the framework of the textual context in which the sources present this city. The study thus evaluates the potential of the literary testimonies to find the historical reality.

Keywords: Trapezus (Trebizond), Black Sea, Caucasus, VI. Century, Urban History.

GİRİŞ

Bu araştırmanın odağını VI. yy. Roma tarihyazımında Trapezus (Trabzon)¹ teması oluşturmaktadır. Çalışma adına Procopius'un merkezinde yer aldığı veri havuzuna ardılı Agathias ve onu takip eden Menandrus da eşlik edecektir. Ayrıca Iustinianus devrinde yayınlanan yasalardan *Novella* XXVIII, XXIX ve XXXI, söz konusu tarihyazımı verileri analiz edilirken kullanılacaktır. Metin dışı bağlam diğer bir ifadeyle kaynakların yazıldığı dönemin ortamı bu müverrihlerin neden Trapezus'tan bahsettiklerinin açıklamasına imkân tanımaktadır. Şöyle ki Trapezus kenti konumu itibarıyla Roma İmparatorluğunun kuzey doğu sınırının mücavir alanındadır. Bu

¹ Bu çalışmada kullanılan çağdaş yer adları, Antik Çağ yer adları için herhangi bir özdeşleştirme iddiası taşımamakta sadece metnin okunmasını kolaylaştırma amacı gütmektedir. Zira bu tarihsel yerleşimlerle günümüzdekiler arasında en azından konum, büyüklük, yayılım alanı gibi noktalarda farklılık söz konusu olabilmektedir. Bu yayında verilen antik-çağdaş isimler için R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton 2000, ss. 1218-1219 ve 1229-1240'de yer alan liste kullanılmıştır. Bunun dışındaki onomastik unsurlar Latince biçimleriyle verilmiştir.

coğrafyanın imparatorlukla beraber diğer ‘süper gücü’ ve Romalıların tarihi komşusu ve rakibi Sasanilerdir. Her iki aktör güneyde Arabistan, aşağıda kimi ayrıntılarına değinileceği üzere Trapezus adına belirleyici olan kuzeyde ise Lazica (Colchis), Iberia, ‘Hun’ (dönem kaynaklarının Batı Avrasya’daki Türk halklarını tanımlamak için kullanabildikleri şemsiye kavram) ve Alan gibi Kafkasya’daki güçlerin içinde yer aldığı bir denklemle bu rekabeti yönetmeye çalışmaktadırlar. V. yy.’ın ilk çeyreğinden sonra görece çatışmasızlığın geçerli olduğu bu rekabet Anastasius devrinde yerini çatışmaya bırakmıştır. Sasaniler yeni yüzyılın başında Armenia ve Mezopotamya’da Romalılar aleyhine ilerlemiş Theodosiopolis (Erzurum) ve Amida’yı (Diyarbakır) ele geçirmişler, Romalılar ise bu kayıpları telafi etmeyi başarmıştır.

Trapezus’un bu çalışma kapsamındaki kaynaklara yansımaları sağlayacak esas olaylar bundan sonra gelişir. Onlardan I. Iustinianus döneminde vuku bulanları iki evrede toplanabilir. İlki 528-531 yılları arasında sürer ve 532 yılında Romalıların karşı tarafa ödeme yapmayı kabul ettiği bir barışla neticelenir. Lakin barış imzalanmadan önce, imparatorluk için tehlike bu sefer Kafkasya’nın kuzeyinden gelir, Sasaniler tarafından kışkırtıldığı kaydedilen “Hunlar” Roma İmparatorluğunun kimi doğu eyaletlerini yağmalar. Yaklaşık yirmi yıl sürecek ikinci evre Romalıların batıda eski sınırlarına ulaşma mücadelesi verdikleri bir sürecin içinde 540 yılında Sasanilerin başlattığı saldırıyla başlar. Sasaniler önce güney doğu cephesinde ilerleyerek Antakya’yı ele geçirirler, 545’ten itibaren ise bu sefer sınırın kuzey doğu tarafındaki mücadele yoğunlaşır. Temelde Procopius’un *de Bellis*’te ve Agathias’ın *Historiae* adlı eserlerinde sunduğu veriler sayesinde takip edilebilen bu süreçler, bilhassa tarafların genel olarak Kafkasya’da ve özelde Lazica’da verdikleri mücadelenin anlatımı Trapezus’u da kapsayan bir içeriğe sahiptir. Burada Menandrus tarafından anlatılan II. Iustinus’un Türk Kağanlığına gönderdiği elçilik heyetinin dönüş güzergahında Trapezus’a uğraması hakkındaki olayın bir istisna olduğu düşünülebilir. Lakin Roma İmparatorluğu elçilik heyeti Türk Kağanlığından kendilerine gelen elçilik heyetine karşılık olarak gönderilmekteydi ve her iki heyetinin de gündeminde Sasanilere karşı ittifak kurma yer almaktaydı. Trapezus hakkındaki verilerden bu çerçevenin dışında kalan, Iustinianus devrinde Romalıların Trapezus’un güneyindeki Tzanica’yı egemenlikleri altına almaları, Tzani birliklerinin Roma ordusuna katılması, Romalıların Tzanica’daki imar faaliyetleri gibi olaylar hakkındaki kayıtlardır.²

Bu kaynak kümesi için Sasaniler ile savaş yahut diplomatik ilişkiler ile Tzanica/Tzani bağlamının dışındaki veriler Procopius’un kaleme aldığı *de Aedificiis* başlıklı eserde sunulmaktadır. Bu verilerde Procopius, Iustinianus devrinde Roma İmparatorluğu sathına yayılmış imar faaliyetlerini anlatırken Trapezus’taki imar faaliyetine de değinmektedir. Bu kümeye ayrıca Procopius’un *de Bellis*’te beşerî ve fiziki coğrafya unsurlarıyla birlikte Karadeniz sahillerini tasvir ettiği pasajında Trapezus’tan bahsetmesi ilave edilebilir. Özetle Procopius, Agathias ve Menandrus’un eserlerinde Trapezus’un yer almasının metin dışı ve metin içi bağlamını: 1. Romalılar, Sasaniler, Türk Kağanlığı, Karadeniz ve Kafkasya’daki diğer güçlerin dahil olduğu mücadelelerin, diplomatik ilişkilerin tasviri ile Tzanica/Tzani hakkındaki bahisler; 2. Procopius’un ayrıca Roma İmparatorluğundaki imar faaliyetlerini ve Karadeniz sahilini betimlemesi oluşturmaktadır.

1. Kavram

Bu çalışma için incelenen Procopius, Agathias ve Menandrus edisyonlarına³ göre Trapezus (Τραπεζοῦς) ve *Trapezuluslar* (Τραπεζούντιος)⁴ altı defa *Τραπεζούντα*⁵, altı defa *Τραπεζουντίων*⁶, iki defa *Τραπεζούντος*⁷, birer kez *Τραπεζοῦς*⁸ ve *Τραπεζουντίος*⁹ formuyla kaydedilmiştir.¹⁰ Bu kayıtlarda Trapezus gerek Procopius (üç kez)¹¹ gerek Agathias (iki kez) tarafından devamlı surette şehir (πόλις) olarak nitelenmiştir. İlave olarak bu yüzyılda yayınlanan Hieroclis’in Roma eyaletlerinin ve şehirlerinin listesini sunan *Synecdemus* ve Stephanus Byzantinus’un

² A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, C. 1, Oklahoma 1964, s. 267-278 ve 287-294; M. H. Dodgeon ve S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, C. 2, Londra 2002, s. 95-96. S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, ter. Turhan Kaçar, Ankara 2016, s. 183, 197-201, 579-592.

³ Söz konusu edisyonlar için bkz. kaynakça.

⁴ Yukarıda anılan kayıtlarda geçmeyen nominatif *Τραπεζούντιος* (*Trapezuluslar*) formu için bkz. Stephanus Byzantinus *Ethnica* T 169. (= Stephani Byzantii *Ethnica* IV, s. 328) ὁ πόλιτις Τραπεζούντιος ὡς Σελινοῦντιος, καὶ ἡ χώρα Τραπεζουντία; ayrıca *Thesaurus Procopii Caesariensis De bellis, Historia Arcana, De Aedificiis*, Turnhout 2000, s. LXXXIX

⁵ Procopius *de Bellis* VIII.2.2 (μέχρι ἐς Τραπεζούντα πόλιν), VIII.2.4. (τοῖς περὶ Τραπεζούντα χωρίοις), VIII.4.6. (Τραπεζούντα πόλιν); Agathias *Historiae* III.19.2. (ἐς Τραπεζούντα τὴν πόλιν τὴν Ποντικὴν), V.1.2. (ὑπὸ Τραπεζούντα τὴν πόλιν); Menandrus *Fragman* 10,5-11. (ἐς Τραπεζούντα).

⁶ Procopius *de Bellis* 2.29.22. (μέχρι Τραπεζουντίων), 2.30.14. (διὰ Τραπεζουντίων), 8.1.8. (Τραπεζουντίων ὁμόρους), 8.2.3. (2 defa: Τραπεζουντίων δὲ τὰ ὄρια, Τραπεζουντίων ... ὁδὸν διὰ τῆς παραλίας), *de Aedificiis* III.7.3. (τοὺς Τραπεζουντίων ὄρους).

⁷ Procopius *de Bellis* VIII.2.4. (Τραπεζούντος), VIII.4.5. (ἐκ τῶν Τραπεζούντος ὀρίων)

⁸ Procopius *de Aedificiis* III.7.1. (πόλις ἐστὶ που, Τραπεζοῦς ὄνομα)

⁹ Procopius *de Bellis* VIII.2.15. (Τραπεζουντίους ὁμόρους).

¹⁰ Buradaki sıralama Güney Doğu Karadeniz’deki yerleşim alanını kapsamaktadır. Trapezus adını taşıyan diğer bölgelerdeki toponimler ve özellikle aralarında VI. yy. yazarlarından Iordanes’in *Getica*’sının da bulunduğu kimi kaynaklarda kaydedilmiş Kırım, Orta-Kuzey Karadeniz’deki Trapezus hakkında bkz. P. Charalampakis, “Trapezus in the Crimea: A Re-examination of the Sources”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 17 (2011) 125-133.

¹¹ Procopius’un eserlerinde (*de Bellis, Historia Arcana, de Aedificiis*) “şehir (πόλις)” sözünü toplamada 1117 defa kullandığı tespit edilmiştir. *Thesaurus Procopii Caesariensis De Bellis, Historia Arcana, De Aedificiis*, Turnhout 2000, s. 357.

coğrafi yerler ve topluluklar hakkındaki sözlüğü *Ethnika*'da, Trapezus yine şehir olarak tanımlanmaktadır.¹² Bu anlatılar dışında *Novella XXVIII*¹³ ve *XXXI*¹⁴ örneklerinde gözlemlenebileceği gibi imparatorluğun resmî belgeleri de Trapezus'u şehir olarak (civitas-urbs/πόλις) nitelemiştir. Her halükarda sıralanan verilerden, VI. yy.da Trapezus'un "şehir" statüsünde bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Procopius ayrıca Trapezus'un "Pontus" şehirleri arasındaki durumunu değerlendirmeye yarayacak veriler de sunmuştur. Amaseia'yı (Amasya), muhtemelen Helenopontus ve Pontus Polemoniacus eyaletlerini¹⁵ (provincia) kastederek, Pontus'un ilk sıradaki şehri olarak tanımlaması¹⁶ kendi nazarında diğer şehirlerin ve onlar arasındaki Trapezus'un konumunun Amaseia'dan sonra geldiğine işaret ediyor olmalıdır. Diğer taraftan Heraclea'dan (Karadeniz Ereğlisi) Rhizaion'a (Rize) imparatorluğun kontrolündeki Karadeniz'in sahil yerleşimlerini anlattığı pasajında, *Novella XXVIII*'in hilafına olacak şekilde sadece Heraclea ve Amastris'i (Amastra) sahil şehri (ἐπιθαλασσίας πόλις), Sinope (Sinop) ve Amisus'u (Samsun) diğer sahil yerleşimleri (πολίσιματά τε ἄλλα ἐπιθαλασσιδία) olarak niteleyip doğrudan şehir tanımlamasını (ἐς Τραπεζοῦντα πόλιν) sadece Trapezus için yapmıştır.¹⁷

Procopius'un nazarında Trapezus'un "her şey bir yana" başka bir özelliği daha vardır. Şöyle ki bu şehir ve havalisindeki bal (μέλι) mutat dışında acıdır/keskindir (πικρός) ve konu Trapezus olunca bu husustan bahsetmeden geçilmemelidir.¹⁸ Trapezus'un yöresel balı konusunda, Procopius ile ondan yaklaşık bir milenyum önce yaşayan Yunan tarih yazımının iki ismi, Thucydides ve Xenophon arasında kesişimler söz konusudur. Şöyle ki Thucydides'in kullandığı söz dizimini "τὸ πλείστον παραλόγῳ τῆδε ξυμβαῖνον" Procopius bu konuyu sunarken birebir kullanmaktadır.¹⁹ Xenophon ise bu bölgenin balının farklı oluşunu anlatmıştır: Askerler, Trapezus'a aşağı yukarı 35 kilometre uzaktaki bir yerde bulunan kovanlardan bal yerler, balı az yiyenler sarhoş olur, çok yiyenler ise psikolojik yahut fizyolojik olarak birkaç gün sürecek şekilde rahatsızlanır.²⁰ Xenophon bu bal için herhangi bir tanımlama yapmamaktadır, lakin bal yemeden kaynaklanan durumlar sıra dışıdır. İlave olarak bu olay Trapezus'ta değil yakınlarda gerçekleşir. Lakin yöresel balın acı/keskin tadı VI. yy.dan önce kaydedilmiş bir husustur. Örneğin Strabon lokasyon olarak Colchis'e konumlandığı acı/keskin tadan τοῦ μέλιτος (πικρίζει γὰρ τὸ πλέον) bir baldan bahsetmektedir.²¹ Görüldüğü üzere Procopius'un anlatımı, konuyu sunmak için kullandığı ifadeyle

¹² Τραπεζοῦς. πόλις πρὸς τῷ Εὐξεινῷ πόντῳ. Stephanus Byzantinus Stephanus *Ethnica* T 169. (= Stephani Byzantii *Ethnica* IV, s. 328). E. Honigsmann, *Le Synekdèmos d'Hiéroklys. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Brüksel 1939, s. 37. A. A. Vasiliev, "Zur Geschichte von Trapezunt unter Justinian dem Großen", *Byzantinische Zeitschrift*, C. 30, S.1 (1929), ss. 381-386, s. 381 ve aynı sayfa dn. 2. Koder, Synecdemus'un V.yy.ın ortalarına ait olup 527/528'de eklemeler yapılarak yayımlandığını, *Ethnika*'nın VI. yy.ın ilk yarısında yayımlandığını ifade eder. J. Koder, "Bizans Anadolu'sunun Coğrafyası", şurada ed. E. Akyürek ve K. Durak, *Bizans Döneminde Anadolu*, İstanbul 2001, s. 4. Geç Antik / Erken Orta Çağ'da Roma İmparatorluğu "şehir"i ve işlevleri hakkında genel bir betimleme için bkz. *ODLA*, s. 349-350.

¹³ Trapezus'u Pontus Polemoniacus eyaletinin (provincia) beş şehirden biri olarak gösterir: ... *civitates complent Helenopontum, ... quinque vero aliae Polemoniacum continent Pontum, Neocaesaria et Comana et Trapezus et Cerasus et Polemonium...* / ... πόλεις συμπληροῦσι τὸν Ἐλενόποντον, ... πέντε δὲ ἄλλαι τὸν Πολεμωνιακὸν συνέχουσι Πόντον, Νεοκαισάρεια τε καὶ Κόμανα καὶ Τραπεζοῦς καὶ Κερασσοὺς καὶ *Novella XXVIII Praefatio*. Rudolf Schöll ve Wilhelm Kroll (ed.), *Corpus iuris civilis Volumen Tertium Novellae*, Berlin 1895, s. 212. *Civitasın* burada, "civesi ihtiva eden siyasal birim" manasındaki klasik kullanımdan ziyade sonraki devirlerde edindiği "şehir yahut teritoryal birim" anlamını taşıdığı görülmektedir. B. W. Frier vd. (ed.), *The Codex of Justinian: a New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text Based on a Translation by Justice Fred H. Blume*, Cambridge 2016, s. 3056 (lügatçe).

¹⁴ Trapezus'u yeni Armenia I eyaletine bağlanan şehirler arasında listeler: *et urbes ei dedimus Theodosiopolim, quam etiam prius habuit, et Satalam et Nicopolim et Coloniama ex prima, dudum Armenia nuncupata sumentes Trapezuntaque et Cerasuntam ex Ponto dudum Polemoniacum provincato, secernentes earum alias quidem a clarissimo provincia iudice, alias autem a spectabili moderatore, septem civitatibus totam provinciam stantes et quodammodo confinium est earum.* / καὶ πόλεις αὐτῆ δεδώκαμεν Θεοδοσιούπολιν τε, ἡ ν καὶ πρότερον εἰ γε, Σατάλαν τε καὶ Νικόπολιν καὶ Κολώνειαν ἐκ τῆς πρώην πρώτης Ἀρμενίας καλουμένης λαβόντες, Τραπεζοῦντά τε καὶ Κερασσοῦντα ἐκ Πόντου τοῦ πρώην Πολεμωνιακοῦ καλουμένου, χωρίσαντες αὐτὸν τὰς μὲν τοῦ λαμπροτάτου τῆς ἐπαρχίας ἀρχοντος τὰς δὲ τοῦ περιβλέπτου μοδεράτωρος, ἐπτά τε πόλεις τὴν ὀ λην ἐπαρχίαν περιστήσαντες καὶ ὅποσα τῆς περιοικίδος ἐστὶν αὐτῶν. *Novella XXXI caput 1*. Kroll (ed.), *age*, s. 236.

¹⁵ *Novella XXVIII*'e göre bu iki eyalette toplamda on üç şehir bulunmaktadır: Amaseia (Amasya), Iborra (İverönü/Erbaa), Euchaita (Beyözü/Mecitözü), Zela (Zile), Andrapa (Vezirköprü), Sinope, Amisus, Leontopolis (Zaliches/Alaçam), Neocaesarea (Niksar), Comana (Comana Pontica/Hierocaesarea/Kılıçlı-Tokat), Trapezus, Kerasous ve Polemonion (Fatsa ve Bolaman Irmağı arasında).

¹⁶ Ἀμάσειαν, ἡ πρώτη ἐν Πόντῳ ἐτύγχανεν οὖσα, Procopius *Historia Arcana* (II.) 18. 42.

¹⁷ καὶ Ἡράκλειαν τε καὶ Ἀμαστριν ἐπιθαλασσίας πόλεις ἔχουσι ... μέχρι ἐς Τραπεζοῦντα πόλιν καὶ τὰ ταύτης ὄρια. ἐνταῦθα πολισίματα τε ἄλλα ἐπιθαλασσιδία καὶ Σινώπη τε καὶ Ἀμισοὺς οἰκεῖται, Ἀμισοῦ δὲ ἄγχιστα τὸ τε Θεμισκούρον καλούμενον Procopius *de Bellis* VIII.2.2.

¹⁸ Τραπεζοῦντος δὲ μοι ἐπιμνησθέντι οὐ παριτέον τὸ πλείστον παραλόγῳ τῆδε ξυμβαῖνον. τὸ γὰρ μέλι ἐν ἅσασι τοῖς περὶ Τραπεζοῦντα χωρίοις πικρὸν γίνεται, ἐνταῦθα μόνον στασιαζομένης τῆς ἀμφ' αὐτὸ δόξης. Procopius *de Bellis* VIII.2.4.

¹⁹ Thucydides II. 61. 3.; A. Kaldellis, (revize ter. ve şerh), *The Wars of Justinian Prokopios Translated by H. B. Dewing Revised and Modernized, with an Introduction and Notes*, Indianapolis 2014, s. 464, dn. 738. Procopius'taki aynı ifade için yukarıya bakınız. (Procopius *de Bellis* VIII.2.4.)

²⁰ "Bölgede çok sayıda bulunan arı kovanlarından başka burada onları şaşırtan hiçbir şey yoktu; bunların peteklerinden bal yiyen ne kadar asker varsa hepsi kendinden geçti, kustu ve ıshal oldu. Bunlardan bir tanesi bile ayağa kalkıp doğrulamadı. Az miktarda yiyenler zilzurna sarhoş olmuşa benziyorken, çok fazla yiyenlerin kimi aklını oynatmış gibiydi, kimi de can çekişen insanlara benziyordu. Sanki bir yenilgi alınmış gibi bir sürü asker yere yığılmıştı, bu da ümitsizlik doğmasına sebep oldu. Fakat ertesi gün bunlardan hiçbiri ölmedi ve önceki gün bal yedikleri zamanla hemen hemen aynı zamanda kendilerine gelmeye, üçüncü ve dördüncü gün ise bir ilacın etkisinden kurtulmuşçasına ayağa kalkmaya başladılar." = ter. Oğuz Yarlıgaş, *Xenophon Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, İstanbul 2011, s. 347.

²¹ Strabon XI.2.17. Plinius (*Historia Naturalis* XXI. 45. (78)) Çağdaş Gürcistan'a lokalize ettiği *Sannimin* yaşadığı bölgede çığına çeviren bir bal *mellis quod ab insania* türünün varlığından bahsetmekte ve bu özelliği bölgenin bitki örtüsüyle açıklamaktadır. Ayrıca Strabon XII.3.18.'de Trapezus ile Colchis arasındaki dağlarda yaşayan "vahşi *Heptakometler*"in ağaç sürgülerinden sağdıkları balı kaselerle yol üzerine bıraktıklarını, Pompeius'un askerlerinin onları yemesiyle bilinçlerini kaybettiklerini, *Heptakometler*in ise bilinçlerini kaybeden bu askerlere saldırarak kolayca onları mağlup ettiklerini kaydetmektedir. Xenophon'da görülen bal yeme nedeniyle bilincini kaybeden asker anlatısı ile bir

Thucydides ile, gerek bu yöredeki balın sıra dışı oluşu (askerler üzerinde bıraktığı fiziki-pisikolojik etki) gerek üretildiği/sağıldığı yer boyutu dikkate alındığında kurgusuyla Xenophon ile, tadı hakkındaki nitelemesiyle de Strabon ile kesişmektedir. Dolayısıyla Procopius Trapezus yöresi balı adına VI. yy.da (da) geçerli olan bir gözlemi mi yoksa daha önceki metinlerden bir uyarlamayı mı sunduğu sorunu belirlemektedir.

2. Coğrafya

Trapezus'un VI.yy.da parçası olduğu coğrafi tasavvur alanı içinde betimlenmesinin bir örneği yine Procopius tarafından sunulmuştur. Pontus'un (Karadeniz) "Byzantion (tarihi yarımada) ve Kalkedon'dan (Kadıköy)" başlayarak "Colchis'te" (batı Gürcistan) bitişi²² cümlesiyle giriş yapıp güney kıyıları tasvir ettiği pasajı,²³ söz konusu tasavvurun anlaşılabilmesi için elverişli bir ortam sağlar. Batıdan doğuya ilerleyen bir anlatımla bu mekânın bölümlerini, konum ve sınırlarıyla yerleşim yerlerini, yerel özelliklerini ve sakinlerini tasvir etmiştir. Pasajda Trapezus'u tüm bu unsurları kapsayan bir içerikle sunmuştur. Trapezus'un sınırlarının batıda Amisos'un çok yakınındaki Themiskouron (Terme) kasabası (πόλισμα) ve Thermodon (Terme) nehrinden başladığını ve Sousourmena köyüne (κώμη) ve Lazica yönünde Trapezus'a iki günlük mesafede olan Rizaion'a (Rize) kadar uzandığını ifade etmiştir.²⁴ Procopius'un şehrin batısında, Thermodon ile Trapezus arasında, başkaca bir şehirden bahsetmemesi Kerasous (Giresun) ve Polemonion şehirlerini anan *Novella XXVIII* ile uyumsuzdur. *Novella XXVIII*'in bir taraftan imparatorluğun iktidarı tarafından üretilmiş resmi/hukuki bir dokümandır, diğer taraftan Pontus Polemoniacus'taki şehirleri, bir eyalet adına kabul edilebilir şehir sayısının altında kaldığını göstermek için listelemektedir.²⁵ Dolayısıyla Procopius eserini yazdığı dönemde Thermedon ile Trapezus arasındaki bu iki yerleşimin- Kerasous ve Polemonion- varlığı ve statüsü (polis-urbs/civitas) açıktır.

Procopius Trapezus'un batı ve doğu yönündeki sınırlarını yukarıdaki gibi tanımladıktan sonra güneyini tasvire başlar. Trapezus'un doğusunda olduğunu söylediği yerlerin sağ tarafında, yani güneyinde, Boas (Çoruh) nehrinin de doğduğu Tzanica'nın dağlarının onun da ötesinde, yani daha güneyde, ise Romalılara tabi *Armeniinin* yer aldığını kaydetmektedir.²⁶ Bu konumlandırılmayı destekleyen başka bir veriyi, Iustinianus tarafından Tzanica'da yapılan imar faaliyetlerinin anlatımını tamalarken buranın arkasında Karadeniz boyunca uzanan Trapezus'un bulunduğunu ifade ederek sunmaktadır.²⁷ Böylelikle iki yer arasında bu sefer güney kuzey yönünde aynı konumlandırılmayı yapmış olmaktadır. Agathias Tzanica/*Tzaninin* yaşadığı mekânı tarif ederken kullandığı iki unsurdan biri Trapezus, diğeri Pontustur: "Karadeniz'in güney rüzgarına doğru Trapezus'un aşağısında". Böylelikle Agathias'ın, Procopius'ta karşılaşılan ikinci örnekle yön olarak uyumlu bir şekilde, güney-kuzey yönündeki konumlandırılmasına tanık olunmaktadır.²⁸

Lakin Procopius'ta, Trapezus ile Tzanica ilişkisi hakkında bunlar dışında, aşağıda tartışılacak kimi sorunları barındıran kayıtlar da yer almaktadır. Tzani ile Trapezusluların komşu (ὄμορος) olmadıklarını zira *Tzaninin* Karadeniz kıyısına uzak bir mesafede yer aldığını, aralarında geçilmez ve dik dağların bulunduğunu ve hiçbir zaman insanların yaşamadığı büyük bir bölgenin olduğunu dile getirmiştir.²⁹ Anlatımın bağlamı dikkate

kez daha karşımıza çıkmaktadır. M. İ. Maksimova, *Antiçnie Goroda Yugo-Vostoçnogo Priçernomor'ya Sinopa Amis Trapezunt*, Moskova- St. Petersburg (Leningrad) 1956, s. 339, dn. 2. Colchis ile Trapezus'un birbirlerine göre konumlandırılması aşağıda (Coğrafya bölümünde) ele alınacaktır.

²² "Ὅστος τοίνυν ὁ Πόντος ἄρχεται μὲν ἐκ Βυζαντίου καὶ Καλιχρόνου, τελευτᾷ δὲ ἐς Κόλχων τήν" Procopius, *de Bellis* VIII.2.1. Karadeniz'in güney kıyılarından benzer bir sıralanışla sunumu daha önce Strabon (XII.3.2.) tarafından yapılmıştır: "Bir kimse Propontis'ten (Marmara Denizi) Eukseinos'a (Karadeniz), denize doğru açılırsa, sol tarafında *Byzantion*'a komşu kısımlar ... sağ tarafta *Khalkedon*'a komşu kısımlar kalır. İkincisinde ilk bölge Bithyn'lere, sonraki Mariandyn'lere (bazıları bunlara Kaukon'lar da derler) daha sonraki Halys (Kızılırmak) Irmağı'na kadar olan Papylogonia'lılara ve ondan sonraki Pontos Kappadokia'lılara ve *Kolkhis'e* kadar da ondan sonra sırayla gelen halklara aittir. Bütün bunlara Pontos'un 'sağ tarafındaki kısımlar' denir." = ter. Adnan Pekman, *Strabon Geographika Antik Anadolu Coğrafyası*, İstanbul 2000, s. 15.

²³ Procopius *de Bellis* VIII.2.

²⁴ ... Ἀμισοῦ δὲ ἄγχιςτὰ τὸ τε Θεμισκούρον καλούμενον καὶ Θερμώδων ποταμὸς ἐστίν ... Τραπεζουντίων δὲ τὰ ὄρια διήκει ἕξ τε κόμην Σουσοῦρμενα καὶ τὸ Ριζαῖον καλούμενον χωρίον, ὅπερ Τραπεζουντίων διέχει δυοῖν ἡμέραιν ὁδὸν διὰ τῆς παραλίας ἐς Λαζικὴν ἰόντι. Procopius *de Bellis* VIII.2.2-3.

²⁵ *Novella XXVIII Praefatio*'da Pontus Polemoniacus'ın Neocaesarea, Comana, Trapezus, Kerasous ve Polemonion olmak üzere beş şehrinin olduğunu, yine bu eyalette yer alan Pityous (Bichvinta/Pitsunda-Kuzey Batı Gürcistan) ve Sebastopolis'in (Dioscurias/Sohum- Kuzey Batı Gürcistan) şehirden ziyade tahkimatı olan yerler kabul edilebileceği kaydedilmektedir. "quinque vero aliae Polemoniacum continent Pontum, Neocaesaria et Comana et Trapezus et Cerasus et Polemonium (Pityonta enim et Sebastopolin inter castra magis adnumeramus quam civitates): ut usque ad has uterque sit Pontus," Rudolf Schöll ve Wilhelm Kroll (ed.), *age*, s. 212; J. D. Miller ve P. Sarris, *The Novels of Justinian*, Cambridge 2018, s. 305; Greatrex ve Lieu, *age*, s. 100. İlave olarak *Novella*'daki şehirler hakkındaki kaydın tekrarı (Neocaesarea, Comana, Polemonion, Kerasous ve Trapezus sırasıyla) Hieroclis'in bu novelladan önce yazdığı eserinde (*Synecdemus*) de yer almaktadır. E. Honigmann, *age*, s. 37.

²⁶ τούτων δὲ δὴ τῶν χωρίων ἐν δεξιᾷ τὰ Τζανικῆς ὄρη πάντα ἀνέχει, ἐπέκεινά τε αὐτῶν Ἀρμένιοι Ῥωμαίων κατήκοοι ὄκνηται ... Ἐκ τούτων δὲ τῶν Τζανικῶν ὀρῶν κάτεισι ποταμὸς Βόας ὄνομα Procopius *de Bellis* VIII.2.5-6.

²⁷ Ταῦτα μὲν οὖν ἐν Τζάνοις Ἰουστινιανῶ βασιλεῖ εἰργασται. ἐν δὲ δὴ τῇ μετ' αὐτοὺς χώρα, ἣ παρὰ τὸν Εὐξείνιον οἰκεῖται Πόντον, πόλις ἐστὶ πού, Τραπεζοῦς ὄνομα Procopius *de Aedificiis* III.7.1.

²⁸ Ἐν τούτῳ δὲ οἱ Τζάνοι τὸ ἔθνος · οἰκοῦσι δὲ τὰ πρὸς νότον ἄνεμον τοῦ Εὐξείνου πόντου ὑπὸ Τραπεζοῦντα τὴν πόλιν Agathias *Historiae* V.1.2.

²⁹ Τζάνοι μὲν γὰρ τῆς παραλίας ὡς ἀπωτάτω ὄντες προσοικοῦσι τοὺς Ἀρμένιους ἐν τῇ μεσογειᾷ καὶ ὄρη πολλὰ μεταξὺ ἀποκρέματα, λίαν τε ἄβαρα καὶ ὄλιως κρημνώδη, χώρα τε πολλῆ ἐρημος ἀνθρώπων ἐς αἰεὶ οὕσα καὶ χαράδραι ἀνέκβατοι καὶ λόφοι ὑλώδεις καὶ σήραγγες ἀδιέξοδοι,

alındığında Trapezus'un/Trapezuların Tzani ile komşu oldukları hakkında diğer yazarlar tarafından verilen bilgilerin doğru/geçerli olmadığı,³⁰ bu nedenle düzeltilmesi/güncellenmesi gereği gündemindedir. Bu çerçevede Procopius'un Tzanica ile Trapezus arasındaki ilişkiyi bu şekilde sunması yaptığı araştırmanın, eserinin özgünlüğünü, değerini vurgulama amacıyla ilişkili görünmektedir. Şöyle ki Xenophon savaşçı ve Trapezuslulara düşman olan *Driliden* bahseder,³¹ Strabon Trapezus'un yukarısında *Sanninin* bulunduğunu kaydeder,³² Arrianus Xenophon'un Drili olarak bahsettiği halkın Sanni olduğunu düşünür zira Sanni de Drili gibi hem savaşçı hem Trapezuslulara düşmandır.³³ Procopius ise *Tzaninin* bir zamanlar Sanni olarak çağrılanlar olduğunu kabul eder³⁴ dolayısıyla bu bölgenin sakinleri hakkında kendinden önceki bilgilerle *Tzaniyi* bağlar. Tzanica ile Trapezus arasında konumlandırma üzerinden öncekilerle devamlılık kursa da Tzani ile Trapezuslular arasında komşuluk ilişkisine itiraz ederek onlardan ayrışma ortamı oluşturur. Böylelikle Procopius'un anlatımından Tzanica'nın Trapezus'un güneyinde bulunmakla birlikte Tzani ile Trapezusluların komşu olmadığı dolayısıyla ilişkinin beşerî değil fizikî coğrafyayla sınırlı kaldığı sonucu doğmaktadır.³⁵ Procopius'un Trapezus'un konumu hakkında diğer yazarlara ikinci itirazı, Colchis/Lazica'yı buranın komşusu olarak sunmalarınadır. Söz konusu ilişki Xenophon tarafından Trapezus'un Colchis bölgesinde olduğu ve Trapezusluların *Colchisliler* adına bölgeye ulaşan Yunan askerleri ile görüşmeler yaptığı şeklinde verilmektedir. Arrianus ise yine Xenophon'a atf yaparak *Colchislilerin* Trapezuslular ile sınırdış olduğunu belirtmektedir.³⁶ Procopius'un bu konuya itirazı ve haklılığını göstermek için öne sürdüğü argümanlar bu sefer sorunsuz görünmektedir: *Colchislilerin* Phasis nehrinin kıyısında yaşamaktadır ve kendi döneminde isimlerini Lazi olarak değiştirmişlerdir. Procopius ayrıca zaten söz konusu kaynakların yazılmasından sonra uzun zaman geçtiğini, zamanın akmasıyla pek çok şeyde değişim meydana geldiği gibi söz konusu dönüşümlerin de yaşandığını ilave argümanlar olarak eklemektedir.³⁷ Yukarıda sıralandığı üzere, Trapezus'u parça bütün (Pontus bütünü içinde), konum (lokalize edilerek) ve komşuluk yönleriyle anlatmakta ve Trapezus hakkında edebiyattaki yanlış, güncelliğini yitirmiş, sorunlu bilgileri revize etmekte olduğunu öne sürmektedir.

οἷς δὴ ἄπασι μὴ ἐπιθαλάσσιοι εἶναι διείργονται Τζάνοι. Procopius *de Bellis* VIII.1.9. Procopius diğer eserinde (*de Aedificiis* III.6.9-10) Tzanica'nın dört bir tarafının kayalık ve çoğunlukla ormanlarla kaplı olması nedeniyle komşularıyla karışmalarının imkansızlığını ifade ederek duruma dair bir açıklama daha sunar. Procopius *de Aedificiis* III.6.9-10: 9 Δύσοδος ἦν ἡ Τζανικὴ λίαν καὶ ἀφιππος ὄλωσ, κρημνοὶ τε πανταχῶθεν καὶ χῶροις περιεκλεισμένῃ ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ὑλώδεσιν, ἥπερ μοι εἶρηται. 10 καὶ ἄπ' αὐτοῦ Τζάνοις ἐπιμίγνυσθαι τοῖς πλησιοχώροις ἀμήχανον ἦν, ἀλλὰ κατὰ μόνας ἐν σφίσις αὐτοῖς ἀπηγριωμένοι θηρίων τρόπον τὴν διαίταν εἶχον.

³⁰ ὧν γέ τινας Τραπεζουντίων ὀμόρους ἢ Σάνουσι εἶφασαν, οἱ τανῶν Τζάνοι ἐπικαλοῦνται, ἢ Κόλχουσι εἶναι, Λαζοῦσι ἐτέρουσι καλέσαντες οἱ καὶ νῦν ἐπὶ τούτου προσαγορεύονται τοῦ ὀνόματος. Procopius *de Bellis* VIII.1.8.

³¹ Xenophon *Anabasis* V.2.2. "Trapezular da Helenleri kolaylıkla erzak elde edebilecekleri yerlere götürmüyorlardı; çünkü buralardaki insanlarla dosttular. Fakat bölgenin dağlık ve geçit vermeyen bir bölge olmasına ve insanların da Pontos Euksenos'taki en savaşçı insanlar olmasına rağmen, onları kötü muamele gördükleri Drilosların üzerine götürmekle pek hevesliyidiler." ve V.2.28. "[Helenler Drili'nin ülkesinden çekildikleri yol] ... çok dik ve dar olması nedeniyle Trapezus'a inen yokuştan çekindikleri için ..." = ter. Yarılgış, *age*, s. 359 ve 369.

³² Strabon (XII.3.18. τῆς δὲ Τραπεζουντος ὑπέρκεινται καὶ τῆς Φαρνακίας Τιβαράνοι τε καὶ Χαλδαῖοι καὶ Σάννοι, οὗς πρότερον ἐκάλουν Μάκρωνας, καὶ ἡ μικρὰ Ἀρμενία) Trapezus ve Pharnakeia'nın (Kerasous/Giresun) yukarısında Tibareni ve Chaldaei ile birlikte bu çalışma adına önemli olan eskiden Macrones denen *Sanninin* ve Aşağı Armenia'nın bulunduğunu kaydeder. Görüldüğü üzere Strabon'un konumlandırmasında Sanni (Σάννοι) Procopius'un *Tzaniyi* sunduğu Trapezus ile Rhizaion'un -yani doğu yönünde- yukarısında değil, Trapezus ile Pharnakeia'nın (Kerasous) -yani batı yönünde- yukarısında yer almaktadır. Ayrıca Plinius da *Sanniyi* iki kez zikreder: Birincisinde Trapezus'tan önce Pyxites nehri ardından *gens Sannorum Heniochorum* gelir şeklinde "... in ora ante Trapezunta flumen est Pyxites, ultra vero gens Sannorum Heniochorum, flumen Absarrum cum castello cognomine in faucibus, a Trapezunte CXL ..." Plinius Secundus, *Historia Naturalis* VI. 4. 12. ve ikincisinde Charien diye çağrılan bir başka nehir, eskiden Phthiropagi denilen Saltiae kabilesi ve bir başkası daha: Sanni, Kafkaslardan Suaner'e akan Chobum nehri olarak "Inde aliud flumen Charien, gens Saltiae, antiquis Phthiropagi dicti, et alia Sanni, flumen Chobum, e Caucaso per Suanos fluens ..." Plinius Secundus, *Historia Naturalis* VI. 4. 14.; M. Arslan, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, İstanbul 2005, s. 84.

³³ Arrianus *Peripulus* XI.1. ... καὶ οὗς [Ξενοφῶν] λέγει τοὺς μαχιμωτάτους καὶ ἐχθροτάτους εἶναι τοῖς Τραπεζουντίοις, ἐκεῖνος μὲν Δρύλλας ὀνομάζει, ἐμοὶ δὲ δοκοῦσιν οἱ Σάννοι οὗτοι εἶναι. καὶ γὰρ μαχιμωτάτοι εἰσιν εἰς τοῦτο ἐτι καὶ τοῖς Τραπεζουντίοις ἐχθροτάτοι = Gene Ksenophōn'un, son derece cengaver ve Trapezus'lulara karşı son derece düşman olduğunu bildirdiği ve Drillai olarak adlandırdığı kavmin ben, Sannoi olduğunu düşünüyorum. Zira bu kavim günümüzde bile son derece savaşçıdır ve Trapezus'lulara karşı hâlâ son derece düşmandırlar" = ter. Arslan, *age*, s. 21.

³⁴ Procopius *de Bellis* I.15.20. ve 8.1.8.

³⁵ ὧν γέ τινας Τραπεζουντίων ὀμόρους ἢ Σάνουσι εἶφασαν, οἱ τανῶν Τζάνοι ἐπικαλοῦνται, ἢ Κόλχουσι εἶναι, Λαζοῦσι ἐτέρουσι καλέσαντες οἱ καὶ νῦν ἐπὶ τούτου καίτοι ἐστι τούτων οὐδέτερον. Procopius *de Bellis* VIII.1.9. Trapezus ile Tzanica arasındaki komşuluk durumunun karayolu hatlarıyla ilgili yönü aşağıda "Ulaşım ve Lojistik" başlığında ele alınacaktır.

³⁶ Xenophon *Anabasis* IV.8.22-23 "εἰς Τραπεζουντιὰ πόλιν ... ἐν τῷ Εὐδξειῶ Πόντῳ, ... ἐν τῇ Κόλχων χώρῃ." = "Pontos Euksenos kenarında ... Trapezus şehri ... bu şehir Kolkhislilerin toprakları içerisindeydi." = ter. Yarılgış, *age*, s. 359; Arrianus *Peripulus* XI.1. "Τραπεζουντίοις μὲν, καθάπερ καὶ Ξενοφῶν λέγει, Κόλχοι ὄμοροι. = Ksenophōn'un da söylediği gibi, Kolkhoi kavmi Trapezus'lulara sınırdır" = ter. Arslan, *age*, s. 21. Coşkun, Xenophon'un söz konusunu sunumu teritoryal değil ideolojik bir içeriğe sahip olduğu düşüncesini ileri sürer. Arslan, Arrianus tarafından Trapezus'un komşusu olarak anılan *Colchislilerin* çağdaş Batı Gürcistan'daki ahaliden farklı olduğunu ifade etmekle birlikte, Arrianus tarafından ne şekilde tasavvur edildikleri hakkında bir açıklama getirmemektedir. A. Coşkun, "Pontic Athens An Athenian Emporium in Its Geo-Historical Context", *GEPHYRA*, S. 18 (2019), ss. 11-31, s. 17, dn. 30; Arslan, *age*, s. 83-92. Lakin görüldüğü üzere Procopius, özellikle metnin bu bölümünün Arrianus'un, dolayısıyla Xenophon'un metniyle paralellikleri hesaba katıldığında (Kaldellis, *age*, s. 463, dn. 735; s. 465, dn. 741 ve 743) kendinden önceki yazarları yukarıdaki bilim insanları gibi anlamamakta ve değerlendirmemektedir.

³⁷ Procopius *de Bellis* VIII.1.10-13 ve 2.15.

3. Kimlik Procopius Trapezus'ta kimlerin yaşadığı hakkında da bilgi sunar. Yukarıda anılan pasajda batı-doğu istikametinde Paphlagonia'dan sonra Trapezus'un sınırlarının sonuna kadar uzanan bölgenin ahalisinin Pontici (οἱ Ποντικοί) olduğunu belirtir.³⁸ Doğu-batı istikametindeki ikinci bir anlatımında, Boas (Çoruh)³⁹ nehrinin solunda bir günlük yürüyüş mesafesinde insansız bir alanın bulunduğunu bu bölgenin ise Pontici denen Romalılara sınırdış olduğunu ifade eder.⁴⁰ Böylelikle Ponticinin yayılım alanının doğu hududu yeniden belirtilmiş olmaktadır. Procopius bu kavramı üçüncü kez Roma komutanı Besas'ın⁴¹ Petra'yı ele geçirdikten sonra Pontici ve Armeniye çekildiğini anlatırken zikreder.⁴² Bu kullanımda herhangi bir lokasyon belirtilmemekle birlikte, Besas'ın çekildiği istikamet için bu adların birlikte sıralanmış olmasından hareket edildiğinde Armenii ve Pontici arasındaki ilişki çıkarımını mümkün kılmaktadır. Zaten dönemin Pontus adını taşıyan eyaletleri ile Armenia adını taşıyan eyaletlerinin sınırları birbiriyle kesişmekte hatta aşağıda gösterileceği üzere yapılan idari düzenlemelerle bir diğerine dahil edilebilmektedir.⁴³

Dönemin Roma eyalet teşkilatlanmasında⁴⁴ Pontus adını taşıyan iki eyalet bulunmaktadır: Helenopontus ve Pontus Polemoniacus. İmparatorluğun 535 yılındaki düzenlemesiyle⁴⁵ bu iki eyalet Helenopontus adı altında birleştirilmiştir.⁴⁶ Procopius'un Ponticiyi kullandığı yukarıda ele alınan her üç anlatımındaki olay akışı da bu tarihten sonrasına denk düşmektedir. Dolayısıyla Paphlagonia'dan Trapezus'un sınırlarının sonuna kadar yayılan Pontici anlatımıyla, yeni Pontus eyaletinin sınırları örtüşmektedir. Dolayısıyla burada yaşayanları, bu eyaletin ahalisini adlandırmak için kullandığı bir kavram olduğu düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle Pontici kavramı herhangi bir dilsel yahut başka bir sosyolojik özelliğe gönderme yapmamakta, zaman içinde değişiklikler gösteren Roma İmparatorluğunun idari düzenlemelerinin bu dönemdeki durumuyla ilgili olduğu kanaati uyanmaktadır.⁴⁷ Ponticiden önce aynı durum Procopius'un batıdan doğuya Karadeniz'in güney kıyılarını tasvir ettiği bu pasajında, sırasıyla "Bithynoi Βιθυνοί", "Honoriatai Ὀνωριάται" ve "Paphlagonες Παφλαγόνες" halklarının/ahalilerinin yer aldığını belirtirken de gözlemlenmektedir. Bu halkların her biri için kullanılan tesmiye *Novella XXIX*'un getirdiği düzenlemeden önce Karadeniz'in güney kıyılarında yer alan Roma eyaletlerinin adlarıyla örtüşmektedir: Bithynia, Honorias, Paphlagonia.

Lakin Pontici kavramının bu içerikle kullanımındaki problem, bir sonraki yıl yapılan düzenlemeyle imparatorluğun eski Pontus Polemoniacus eyaletindeki Trapezus ve Kerasous şehirlerinin yeni kurulan Armenia I eyaletine katılmış olmasında yatmaktadır.⁴⁸ Diğer bir ifadeyle iki Pontus eyaletinin birleştirilmesi ve Ponticinin doğudaki yayılımının sınırını göstermek için yer verilen Trapezus'un ona bağlı kalması bir yıldan kısa sürmüştür. İlave olarak Honorias ve Paphlagonia, *Novella XXIX* ile ikincisinin adı altında birleştirilen eyaletlerdir. Bu durumda Procopius onların ahalisini bu kez kanundan önceki statüleriyle, ayrı ayrı adlandırmış olmaktadır. Dolayısıyla Procopius eyalet teşkilatlanmasına göre ahaliyi adlandırırken yeni kanunlarla bu eyaletler için yapılan düzenlemelere uyum göstermemektedir. Diğer taraftan bu kayıt, imparatorluğun eyalet teşkilatlanması hakkındaki daha önceye ait verilerle Honorias ve Paphlagonia için örtüşmektedir.⁴⁹ Pontici kullanımına gelince, Pontus ortak adını taşıyan iki eyaletin -Helenopontus ve Pontus Polemoniacus- ahalisini adlandırmak için kullandığı dikkate

³⁸ ... μετ' αὐτοῦ οἱ Ποντικοὶ ἐπικαλοῦμενοι μέχρι ἐς Τραπεζοῦντα πόλιν καὶ τὰ ταύτης ὄρια... Procopius *de Bellis* VIII.2.2.

³⁹ Procopius (*de Bellis* I.15.21.; II.29.14. vd.), Boas ile Phasis özdeşleştirmekte-karıştırılmaktadır. Ayrıca Tzanica sınırlarından doğan Boas'ın (Çoruh) denize döküldüğü yerde yaşayanların ona Akampsis adını verdiğini ifade eder. (VIII.2.6-9.) Kaldellis, *age*, s. 138, dn. 272.

⁴⁰ ταύτην προσκοῦσι Ῥωμαῖοι τὴν χάραν οἱ Ποντικοὶ ἐπικαλοῦνται Procopius *de Bellis* II.29.19.

⁴¹ *PLRE* II A, s. 226-229.

⁴² ἐς δὲ Ποντικούς καὶ Ἀρμένιους ἀποχωρήσας Procopius *de Bellis* VIII.13.11.

⁴³ Bkz. Jones, *age*, harita: 2 ve 6; S. Mitchell, *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, C. 2, Oxford 1993, harita 7.

⁴⁴ Trapezus ve Pontus eyaletlerini de içine alacak şekilde imparatorluğun çağdaş Anadolu'nun yaklaşık üçte ikisini kapsayan toraklarında M.Ö. 25 - M.S. 525 yılları arasındaki eyalet teşkilatlanmasını ve değişimleri gözlemlemek için bkz. Mitchell, *age*, ss. 152-163.

⁴⁵ *Novella XXVIII*. N. Adontz (*Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Lisbon 1970, s. 136) bu *Novella*'nın 23 Temmuz 535 tarihinde yayımlandığını belirtmektedir.

⁴⁶ Jones (1964, ss. 280-281) 535-536 tarihlerindeki *Novellalar* ile Asiana, Pontica ve Oriens *diocesis*liklerinin eyalet (provincia) teşkilatlanmasının bir dizi komplike değişikliklere uğradığını belirtir. Ayrıca bkz. Adontz, *age*, s. 131; Mitchell, *age*, s. 159; J. D Miller ve P. Sarris, *The Novels of Justinian*, Cambridge 2018., s. 127, dn. 1.

⁴⁷ Yunan-Latin edebiyatında "pontus (πόντος)" kavramının gelişimini takibi ve herhangi bir etnik, politik mana içermeksizin coğrafi tanımlama olarak kullanıldığı tespiti için bkz. S. Mitchell, "In Search of the Pontic Community in Antiquity", şurada: ed. A. K. Bowman vd., *Representations of Empire: Rome and the Mediterranean World*, Oxford 2002, ss. 34-64, s. 37-38. Kavramın sıfat formuna "ponticus (ποντικός)" dönüşümüyle kazandığı anlam katmanlarının gelişimini takip, bu kavramın kavmi bir manaya işaret etmediği ve imparatorluğun Pontus eyaletini oluşturmasıyla burada yaşayanları adlandırmak için kullandığı tespiti için bkz. Mitchell, *age*, s. 38-40, 48-50; M. Arslan, *Mithradetes VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007, s. 10 ve dn. 36. Böylelikle *pontici* kavramının mekânsal yayılımı çeşitlenmekle Karadeniz'de yaşayan ahaliyi adlandırmak için kullanımının Procopius öncesinde de mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Yine Procopius'tan yaklaşık dört yüzyıl önce kaleme alınan *Ponticae gentes a septentrione in sinistrum iacent, a Pontico cognominatae mari*. Florus *Epitome* I. 40. 1. ifadesinde görüldüğü üzere isim sola (doğuya) doğru denizin mücavir alanında sakin olmak içeriğine sahiptir. Diğer taraftan "Pontici kabileleri"nden bahsedilmekte, *Pontici* kabilelerin çeşitliliğine işaret eden bir kullanımın sunulmaktadır. Florus imparatorluk ile "Pontus Krallığı" mücadelesini anlatımında bölge halkı için *Pontici* kavramını, coğrafyanın sakinlerinin bütününe kapsayacak şekilde de kullanmaktadır: *ictum cum Ponticis foedus* (*Epitome* I. 40.12.); *Pontici per errorem longius cadentis umbras suas quasi hostium corpora petebant* (*Epitome* I. 40.23.) P. Jal (ed. ve ter.), *Florus Oeuvres texte établi et traduit*, C.1, Paris 1967.

⁴⁸ *Novella XXXI*. Adontz (*age*, s. 137) Bu *Novella*'nın 18 Mart 536 tarihinde yayımlandığını belirtmektedir.

⁴⁹ Mitchell, *age* (1993), s. 160 ve aynı sayfa dn. 28-30.

alındığında daha önceki verilerle de bir uyumluluktan söz edilebilir.⁵⁰ Böylelikle bu iki Pontus adını taşıyan eyalet için *Novella* XXVIII ve XXXI'e gelinceye kadar en azından yaklaşık iki yüz elli yıldır devamlılık gösteren tesmiye, aynı zamanda idari statü ile Procopius'un bu *novellalardan* bağımsız olarak Pontici kavramını söz konusu eyaletlerin ahalisini adlandırmak için kullanımı uyumludur.⁵¹

Bu tespiti destekleyecek bir veriyle Agathias'ta karşılaşılmaktadır. Agathias Sasani komutanı Nachoragan'ın Roma komutanı Martinus'a⁵² hitaben yaptığı konuşmayı aktarırken Trapezus'u Ponticus (Ποντικός) şehri olarak niteler.⁵³ Her ne kadar Agathias'ın sunumunda nitelemenin Nachoragan'a ait olduğu açıksa da bir taraftan Agathias'ın iki komutanın görüşmesi esnasında hazır bulunduğu ve görüşmeyi kaydetmiş olduğuna diğer taraftan Nachoragan'ın Yunanca konuştuğuna işaret edebilecek verilerin⁵⁴ yokluğunda Ponticus kullanımı tercihinde Agathias'ın rolü belirginleşmektedir. Böylelikle Trapezus'u kapsayan Ponticus kullanımının en azından *Novella* XXXI düzenlemesinden bağımsız olarak, Agathias'ın eserini kaleme alma tarihine, VI. yy.ın yetmişli yıllarının sonuna kadar dolaşımında olduğu gözlemlenebilmektedir.

4. Ulaşım ve Lojistik

Trapezus'un ulaşım olanakları adına kara ve deniz ulaşımı olmak üzere iki boyuta da işaret eden veriler bulunmaktadır. Procopius yukarıda konumu tartışılan Tzani askerlerinin, askeri kampı yağmaladıktan sonra Lazica'dan çekilerek Athenae ve Rhizaion'a geldiklerini ve ardından Trapezus topraklarından geçerek yurtlarına ulaştıklarını haber vermektedir.⁵⁵ Kalabalık gruplar olan askeri birliklerin gidecekleri yer için yol güzergahlarını kullanmalarının sağlayacağı kolaylık düşünüldüğünde, bu verinin Trapezus'u doğuya ve güneye bağlayan karayolu hatlarına işaret ettiği değerlendirilebilir. Bu grubun kaç kişiden oluştuğu ve beraberlerinde taşıdıkları yükleri hakkında fikir verebilecek veriler de mevcuttur. Procopius Roma birliğine katılan Tzani grubunun bin askerden oluştuğunu, bu birliğin Sasaniler ile çatıştığını ifade etmekte, lakin Tzani kayıpları hakkında bilgi vermemektedir. Diğer taraftan Tzani birliğinin Roma kampını yağmaladıkları bilgisini sunmuştur, dolayısıyla diğer etkenler dışında *Tzaninin* bu yağmadan elde ettiği ganimet ile birlikte yol almakta oldukları ihtimali, yol güzergahı kullanma ihtiyacını artırmaktadır.⁵⁶ Diğer bir kayıta Rhizaion'un Trapezus'a iki günlük yürüyüş mesafesinde olduğu ifadesi doğu yönündeki karayolunun varlığına ikinci bir kanıt olarak düşünülebilir.⁵⁷ Tzani askerleri evlerine dönerken Trapezus'a erişmelerinin ardından, Tzanica'ya ulaşmak için coğrafya bölümünde ifade edildiği gibi güneye yönelmiş olmalılar.

Procopius'un coğrafya bölümünde ele alınan bir diğer kaydı, Tzanica'nın çevresiyle bağlantısının olmamasıydı. Lakin Iustinianus devrinde bu durumun değiştiği zira Tzanica'da ağaçların kesilerek yollar açılmak suretiyle onların komşularıyla ve diğer insanlarla ilişkiye girmesinin sağlandığını belirttiği hesaba katıldığında, anlatımın kendi içinde tutarlı olduğu görülür. Zira önce Romalılar Tzanica'yı ele geçirmiş, *Tzaniyi* hakimiyetleri altına almış, devamında ise Tzanica'ya yollar yaparak *Tzaniye* etraflarıyla ilişki kurma ortamı sağlamışlardır.⁵⁸ Zaten bu Tzani birlikleri de Tzanica'nın egemenlik altına alınmasından sonra Roma ordusunda hizmet vermeye başlamıştır. Çelişki Procopius'un imparatorluğun egemenliği altına geçmesinden önce *Tzaninin* Romalıları yağmaladığını ifade etmesiyle oluşmaktadır. Zira *Tzaninin* çevresiyle iletişimini ve Trapezus'a komşu olmalarını engelleyen unsur olarak sunduğu yukarıda değinilen Tzanica'nın coğrafi koşulları bir taraftan *Tzaninin* etrafındaki Romalıları yağmalamasına mâni olamamakta diğer taraftan yağma yapıldığına göre çevreyle temas da sağlanmış olmaktadır. Her ne kadar Priscus Roma egemenliğinden önce *Tzaninin* Trapezus topraklarını, Agathias ise

⁵⁰ Mitchell'in tespit ettiği üzere batıdaki Pontus adını barındıran eyalet Verona Listesinde ve ayrıca Nicea (325 yılı) Konsili katılımcıları listesinde Diospontus (Mitchell, *age*, s. 159 ve aynı sayfa dn. 16 ve 17); Chalcedon (451 yılı) Konsili katılımcılar listesinde ve ayrıca muhtelif kilometre taşlarında -Constantinus'un annesinin adına hürmetten değiştirilmiş biçimiyle- Helenopontus ismiyle (Mitchell, *age*, s. 159 ve aynı sayfa dn. 19-21); doğudaki ise Verona Listesi, Nicea ve Chalcedon Konsili katılımcılar listelerinde, sabit bir şekilde Pontus Polemoniacus adıyla yer almaktadırlar. Mitchell, *age*, s. 159.

⁵¹ Ayrıca bkz. Jones, *age*, harita 1 ve 2; Mitchell, *age*, harita 7.

⁵² *PLRE* III B, s. 909-910. "Nachoragan"; *PLRE* III B, s. 839-848, "Martinus 2".

⁵³ ἄγε ὁπως αὐτὸς μὲν ἐς Τραπεζοῦντα τὴν πόλιν τὴν Ποντικὴν ἅμα τῷ στρατῷ μεταβίη Agathias *Historiae* III.19.3.

⁵⁴ Agathias'ın, Sasani ülkesinde bulunduğundan bahsettiği tercüman Sergius aracılığıyla Sasani devlet arşivlerine ulaştığını ve onları eserinde kullandığını haber vermesi, Nachoragan'ın Martinus ile müzakeresini bu kaynaklardan derlemiş olabileceği ihtimalini gündeme getirebilir. Lakin bu iddia doğru olsa bile yine kendi tarafından belirtildiği gibi bu belgeler Sasani tarihi ve hükümdarlarıyla ilgilidir. Dolayısıyla Roma-Sasani komutanları arasındaki buradaki müzakerenin kaynağı, diğer bir ifadeyle bir Roma müverrihinin bir Roma komutanın Sasani komutanıyla müzakeresini Sasanilerin kaynaklarından derlemiş olması, ihtimal dairesinde görünmemektedir. Agathias *Historiae* IV.2.1-5.

⁵⁵ Τζάνιοι δὲ ληισάμενοι τὸ Ῥωμαίων στρατόπεδον εὐθὺ τοῦ Ῥιζαίων ἐχώρησαν. ἔνθεν δὲ ἐς Ἀθήνας ἐλθόντες διὰ Τραπεζοῦντίων ἐπὶ οἴκου ἀτεκομίθησαν. Procopius *de Bellis* II.30.14. Procopius burada ve ayrıca *de Bellis* II.29.22.'de (τό τε Ῥιζαίων καλούμενον καὶ Ἀθήναι ἄλλα τε ἄττα μέχρι Τραπεζοῦντίων) doğudan batıya -Rhizaion-Athenae (Pazar)-Trapezus- şeklinde sıralamakta, Athenae'ı hatalı bir şekilde Rhizaion ile Trapezus arasında anmaktadır.

⁵⁶ Procopius *de Bellis* II. 29.10.-30.14.

⁵⁷ Τραπεζοῦντίων δὲ τὰ ὄρια διήκει ἐξ τε κόμην Σουσοῦρμενα καὶ τὸ Ῥιζαίων καλούμενον χωρίον, ὅπερ Τραπεζοῦντίων διέχει δυοῖν ἡμέραιν ὁδὸν διὰ τῆς παραλίας ἐς Λαζικὴν ἰόντι. Procopius *de Bellis* VIII.2.3.

⁵⁸ τὰ τοίνυν δένδρα ἐκτεμὸν ἅπαντα, οἵσπερ τὰς ὁδοὺς ζυνέβαινε ζυμποδίζεσθαι, καὶ τὰς ἐκείνην δυσχωρίας μεθαρμοσάμενος, εὐπετεῖς τε αὐτὰς καὶ ἱππασίμους καταστηράμενος, ἐπιμίγνυσθαι αὐτοὺς κατὰ ταῦτα τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ προσχωρεῖν τῇ ὀμίλιᾳ τῶν πλησιοχώρων πεποιήκεν. Procopius *de Aedificiis* III.6.11.

egemenlik altına alınmalarından sonra onlardan bazılarının Pontus bölgelerini talan ettiğini kaydetmiş⁵⁹ olsa da Procopius'un bahsettiği dönemdeki yağmanın Trapezus'u da kapsayıp kapsamadığı açıkça ifade edilmemiş olduğuna göre anlatısının bu boyutuyla hala kendi içinde tutarlılığını koruduğu düşünülebilir. Diğer taraftan Tzanica'nın etrafındaki halklara bağlanmasını açılan yollara borçlu kılması, diğer bir ifadeyle bu icraatın önemini sunma tarzı, Iustinianus'un imar faaliyetlerini övme/abartma çabasına örnek teşkil etmekte, aynı zamanda Procopius'u çelişkiye düşürmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla durumun Procopius'un sunum/kurgu tercihlerine açık niteliği, Priscus ve Agathias anlatılarındaki Tzanica'dan kuzeye yapılan akınlar düşünüldüğünde bu anlatının, Trapezus'u güneye, Satala'ya bağlayan, bu nedenle Tzanica'dan geçmesi muhtemel karayolunun Iustinianus devri öncesine götürülmesini engelleyecek bir nitelikte olmadığı ortadadır.⁶¹ İlave olarak bu yol Procopius'un anlatımında Tzanica tarafından batıdan doğuya Armenia, Persarmenia, Iberia'ya oradan da Hazar Kapılarını aşmak suretiyle 'Hun' kabilelerinin yaşadıkları yörelere uzandığını ifade ettiği yolla kesişmekte olsa gerektir.⁶²

Denizyoluyla Trapezus'a erişim hakkında verilerin sunulmasında Procopius'a Menandrus eşlik etmektedir. Procopius Lazica'nın kuzey batısında yer alan birbirlerine iki günlük mesafedeki Sebastopolis ve Pityous'taki tahkimatlarını Sasanilere bırakmak zorunda kalan Roma birliklerinin denizyoluyla "karşı kıyadaki" Trapezus'a çekildiklerini haber vermektedir.⁶³ Zosimus, üçüncü yüzyılın ortalarında "İskit"lerin, *Boraninin*, Pityous'a saldırıp burayı ele geçirdiğini ardından yine denizyoluyla lakin bu sefer düşmanca amaçlarla Trapezus'a ilerlediklerini kaydetmektedir. Tarihyazımına akseden bu iki olay arasında üç yüzyıllık zaman aralığı bulunmakla birlikte Zosimus'un anlatısı bu süreçte teknolojik değişimle dönüştüğüne işaret olmayan unsurlar barındırır. Şöyle ki *Boraninin* denizyoluyla Pityous'tan Trapezus'a gelebilmesini üç koşulla ilişkilendirir: Çok sayıda gemiye ve donanmada bulunmuş kürek çekmesine bilen esirlere sahip olmaları ve yaz boyunca sakin bir havanın olması.⁶⁴ Dolayısıyla şehre kuzey doğusundan, Pityous'tan, denizyoluyla ulaşma örneğinden hareketle genel geçer özellik taşıma potansiyeline sahip iki koşul, yani deneyimli kürekçiler ve sakin hava, belirginleşmektedir. Menandrus ise Türk Kağanlığı sefaretinden dönmekte olan Zemarchus önderliğindeki elçilik heyetinin, dönüş yolunda onlara katılmış olan Türkler ve taşıdıkları ipek gibi yükler ile 570'lerin ilk yıllarında yine kuzeydoğudan, Phasis nehrinden bindikleri gemiyle Trapezus'a geçtiğini, burada gemi değiştirerek Byzantium'a (İstanbul) ulaştıklarını kaydetmektedir.⁶⁵ Bu verilerde Trapezus, doğusunda yer alan Karadeniz sahilleri için denizyoluyla ulaşılabilen bir liman şehri olarak belirmektedir. Ayrıca ilk örnekte askeri birliklerinin geri çekilme noktası, ikincisinde ise delegasyonun Phasis'ten Byzantium'a ulaşırken kullandığı bir aktarma noktası olması, şehrin Karadeniz'in doğusu adına hem askeri hem sivil amaçlar için bir lojistik merkezi konumunda olduğunu düşündürmektedir.⁶⁶

İmparatorluğun kuzey doğu hattı için lojistik merkez olması durumuna işaret edilebilecek diğer bir veriyi Agathias sağlamaktadır. Sasani komutanı Nachoragan Sasani-Roma barışının müzakereyle sağlanması için Roma komutanı Martinus'tan Lazica'daki askerleriyle birlikte Trapezus'a çekilmesini talep eder.⁶⁷ Bu talep, Sasani

⁵⁹ Priscus *Fragman* 78 = T. Çaçar, *Priscus Attila ve Bizans Tarihi*, İstanbul 2020, s. 290-295; Agathias *Historiae* V.1.2.

⁶⁰ Alanyazımında, Procopius'un *de Aedificiis*'te imar faaliyetleri aracılığıyla Iustinianus övgüsü yapmakta olduğu değerlendirilmesine aykırı olarak aşırıya kaçan övgülerin Iustinianus'a yönelik müstehzi bir nitelikte olduğu değerlendirilmesi de yer almaktadır. Kendi çalışmamız adına övgünün amacından bağımsız olarak her iki yaklaşımda da Procopius için 'abartı' değerlendirmesi üzerinde uzlaşı olduğu açıktır. Mitchell, *age* (2016), s. 42-43, 190-191 ve s. 191, dn. 271.

⁶¹ A. Bryer ve D. Winfield, (*Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, C. 1, Washington 1985, s. 48 ve tablo için s. 51) özellikle XIX. yy. metinlerinin tanıklıklarından hareketle Trabzon'dan güneye uzanan karayolu ulaşımı için alternatif rotalar sunmaktadır. Ayrıca Trapezus'tan Satala, Sadak'a uzanan antik dönem rotalar için bir mesafe tablosu da vermektedir. Bu karayolunun Trapezus'tan Mezopotamya'ya ulaşan bölgedeki "ana kuzey-güney rotası" olarak değerlendirmesi için bkz. B. Isaac, *The Limits of Empire The Roman Army in the East*, Oxford 2000, s. 10-11. Trapezus için karayoluyla ve denizyolu entegrasyonunun söz konusu derinliği kapsayan bir özellik kazanmasının Roma İmparatorluğunun Fırat sınırını kontrol altına almasıyla ilişkilendirme için bkz. F. Wojan "Trapézonte du Pont sous l'Empire romain: étude historique et corpus monétaire" *Revue Numismatique*, S. 162 (2006), ss. 181-229, s. 183-184.

⁶² Procopius *de Bellis* I.10.1-6 ve 15.20. Güney-kuzey ve doğu-batı karayolları ve muhtemel güzergahları hakkında bkz. A. Bryer ve D. Winfield, *age*, s. 32-55. Anadolu'nun kuzeyi için Paphlagonia Neocaesarea, Nicopolis boyunca uzanarak Satala'ya ulaşan anayol - Procopius'un bahsettiği yolun batısındaki güzergâh- için bkz. Mitchell, *age* (1993), s. 74.

⁶³ ἄπερ ἐπει οἱ Ῥωμαίων στρατιώται προμαθεῖν ἴσχυσαν, προτερήσαντες τὰς τε οικίας ἐνέπρησαν καὶ τὰ τεῖχη ἐς τὸ ἔδαφος καθελόντες ἐς τε τὰς ἀκάτους μελλήσει οὐδεμιᾶ ἐσβάντες ἐς ἡπειρον εὐθὺς τὴν ἀντιπέρας καὶ Τραπεζοῦντα πόλιν ἐχώρησαν, Procopius *de Bellis* VIII.4.6. Olay akışı için bkz. Procopius *de Bellis* VIII. 4. 2-5.

⁶⁴ Ἐλόντες δὲ ῥῆστα τὸ φρούριον καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φυλακῆς ἐρημώσαντες ἐχώρου εἰς τὸ πρόσω πλοίων δὲ πολλῶν εὐπορήσαντες καὶ τῶν αἰχμαλώτων τοῖς ἐρέττειν ἐπισταμένους εἰς ναυτιλίαν χρησάμενοι, γαλήνης παρὰ πάντα σχεδὸν τὸν τοῦ θέρους καιρὸν γενομένης τῷ Τραπεζοῦντι προσέπλευσαν, πόλει μεγάλῃ καὶ πολυανθρώπῳ καὶ πρὸς τοῖς ἐθάσι στρατιώταις μυρίων ἐτέρων δύναμιν προσλαβούση. Zosimus *Nea Historia* I. 33. 1. Wojan (agm, s. 190), Trapezus'u hedef alan bu akını, Philippus devrine tarihlenen darpla kentlin özelliklerinden biri olan sikke darbına son vermesinden birkaç yıl sonrasına tarihlendirir. Diğer bir ifadeyle Trapezus'ta sikke darbinin sonlanmasıyla Borani akını arasında bir ilişki kurmaktadır.

⁶⁵ εἶτα κατὰ δὴ τὸν Εὐξείνου Πόντον, ναυτιλία χρησάμενος ἐς Φάσιν ποταμόν, πάλιν ἐς Τραπεζοῦντα. οὗτω δημοσίῳ ἵππῳ εἰσελθὼν ἐς Βυζάντιον Menandrus *Fragman* 10,5 str. 20-22. Blockley, *Ephesuslu Ioannes'in Zemarchus'un Türk Kağanlığına elçi olarak gidip gelmesinin iki yıl sürdüğü bilgisini vermesine dayanarak elçilik heyetinin dönüşünün 571 yılı sonları olabileceğini ifade etmektedir.* R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool 1985, s. 267, son not 150.

⁶⁶ Vasiliev, agm, s. 385.

⁶⁷ "ὡ στρατηγέ, ἐς τοσοῦτον ἀγγινοῦστατός γε ὦν καὶ φρενήρης, καὶ τῶν παρὰ Ῥωμαίους δυνατωτάτων, εἶτα οὐκ ἐβελήσεις ἀποπαῦσαι πόνου τε καὶ δυσμενείας ἄμφο τῷ Βασιλείῃ, ἀλλὰ μεθήκας αὐτοῦς οὕτω δὴ ἐπιπλείστον τὴν ἀλλήλων ἐπιλυμαιομένους. εἰ δὴ [οἶν νῦν γοῦν ἐστὶ σοι βουλομένῳ διαλλαγᾷ ποιήσασθαι καὶ ξυθῆκας, ἄγε ὅπως αὐτὸς μὲν ἐς Τραπεζοῦντα τὴν πόλιν τὴν Ποντικὴν ἅμα τῷ στρατῷ μεταβῆσῃ, ἐνθάδε δὲ ἡμεῖς μενουμένοι Πέρσαι· οὕτω τε τὰ τῆς ἐκεχειρίας σχολαίτερον διαλεξόμεθα, πιστοῖς χρόμοι ἀγγελιαφόροις. εἰ γὰρ μὴ ἐκόν

komutanınca söz konusu birlikler için şehrin geri çekilme imkânı sunabilecek bir yer olduğunu bilmesi şeklinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla şehrin lojistik potansiyeli, bölgesel konumuyla birlikte yeniden ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü üzere VI. yy. Trapezus'u, dönem dönem doğudaki savaşları da komuta eden Belisarius'un ekibinde yer almış Procopius'un adeta varlığından, en azından güzergahından haberdar değilmiş izlenimi uyandırdığı Trapezus'tan Anadolu'nun içlerine uzanan şehrin güneyindeki karayoluyla değil doğusundaki karayolu, ayrıca deniz yolu bağlantısıyla anılmaktadır. Dolayısıyla bu dönem için iddia edildiğinin⁶⁸ aksine Armenia seferleri yahut Sasani savaşları adına kuzey-güney (örneğin Satala) bağlantısının deniz-karayolu entegrasyonu bir lojistik fonksiyon icra ettiğine dair çalışma kapsamında incelenen kaynaklarda bir ize tesadüf edilmemiştir.

5. İmar

Zosimus, büyük ve kalabalık bir şehir (πόλει μεγάλη και πολυανθρώπων) olarak nitelediği Trapezus'un yukarıda değinilen üçüncü yüzyılın ortalarındaki akında, Borani tarafından yağmalandığı, varsılıklarının ele geçirildiği ve buradaki tapınakların, evlerin, dikkate değer her şeyin yok edildiğini aktarmaktadır.⁶⁹ Boraniden sonra yine imparatorluğun kuzey doğusundan, Kafkasya'dan gelerek Anadolu'yu hedef alan akınlar Hunlar (IV. yy.in sonunu) ve Sabirler (VI. yy.da) tarafından yapılmış ve çeşitli kentler bu akınlardan zarar görmüş olmakla birlikte, Trapezus bu şehirler arasında sıralanmamaktadır. Dolayısıyla VI. yy. öncesinde Trapezus'a zarar verdiği bildirilen en yakın olay söz konusu Borani akınıdır. Diğer taraftan Zosimus'un eserinin V.yy.in son yahut VI. yy.in ilk yıllarında yayımlandığı düşünüldüğünde Trapezus için kullandığı büyük ve kalabalık bir şehir nitelemesiyle şehir hakkında bu tarz bir nitelemeye yer vermeyen VI. yy. yazarlarından ayrışan bir görüntü sunmaktadır. Lakin eserin yayınlamasıyla Trapezus hakkında anlattığı bu olay arasındaki zaman farkı nedeniyle Zosimus'un bilgi kaynağının kendinden önceki metinler olduğu ve derleme yaptığı açıktır.⁷⁰ Dolayısıyla söz konusu tanımlamanın Zosimus'a mı yoksa kullandığı kaynağın yazarına mı ait olduğu sorunu belirmektedir. Zosimus'un sunduğu bu pasajın inşası, kaynağı yahut geçerliliği her ne olursa olsun VI. yy. Trapezus'u hakkındaki bu çalışmada incelenen dönem kaynaklarında bu olayla yahut etkileriyle ilgili herhangi bir iz tespit edilememiştir. Dolayısıyla Borani akınının Trapezus'ta meydana getirdiği olası tahribat ve uzun zaman aldığı iddia edilen yaraların sarılma süreci en azından VI. yy. için geçerli değildir.⁷¹ Zira bu devirde şehirdeki imar faaliyetlerini biri su kemeri inşası (ὄχετόν τεκταίνουσαι) diğeri mabetlerin restorasyonu (τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀνεεώσατο) olmak üzere iki başlıkta toplayan Procopius, her ikisinin gerekçeleri arasında söz konusu akının meydana getirdiği tahribata dair bir imaya bile yer vermez. Bunlardan ilkinde, Trapezus'taki su kemeri inşasının⁷² gerekçesinin şehirdeki su kıtlığı olduğunu ve bu inşa ile birlikte yöre halkının yaşadığı su sorununun çözüldüğünü haber vermektedir.⁷³ Su kemeri inşası hakkında bu verilerin sunulduğu *de Aedificiis*'te en azından kısmen arkeolojik olarak bilinen Trapezus ve altı diğer yerdeki (Dara, Antiochia, Palmyra, Iustiniana Prima, Heraclea ve Nicaea) su sistemlerinde toplamda on iki su kemeri inşası ve iki su kemeri restorasyonu yapıldığı tespit edilmiştir.⁷⁴ Su kemerleri yapılmasının gerekçesi olarak sunulan şehirdeki su kıtlığı, *de Aedificiis*'in Iustinianus'un imar faaliyetlerini abartma eğilimi dikkate alındığında, bu icraatın önemini vurgulama yahut şehirdeki demografik gelişim, mevcut su kaynaklarındaki bir sorun, VI. yy.da başladığı düşünülen Anadolu'daki iklim değişimi⁷⁵ gibi durumlara işaret ediyor olabilir. Su kemeri, Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri esnasında pagan -henüz Hıristiyanlaşmamış- Roma İmparatorluğu otoriteleri tarafından idam edilen, her ne kadar dönemlendirmesi tartışmalı olsa da Trapezus'ta bir külte dönüştüğü ifade edilen *Şehit* Eugenius'un adını taşımaktaydı.⁷⁶

εἶναι ἀπάξεις ἐνθὲνδε τὸ στράτευμα, ἴσθι, ὃ γενναῖε, ὡς πρὸς ἀνάγκης ἀπελαθῆση. βεβαιότατα γὰρ ἐγὼ τὴν νίκην ἔχω, καὶ περιβέβλημαι οὐ χαλεπότερον ἢ τὸδε τὸ κτήμα." Agathias *Historiae* III.19.2-3.

⁶⁸ A. Bryer ve D. Winfield, *age*, s. 182. Diğer taraftan kentin merkezindeki değil yaklaşık 30 km. doğusundaki Hyssi Portus'un -Kara Dere-gemiler için daha elverişli bir liman ayrıca bu dere vadisinin iç bölgelere kara yolu ulaşımı adına daha uygun bir rota olduğu belirtilerek Armenia'nın 387 yılındaki bölünmesinden önce burası ile Satala arasındaki deniz-karayolu entegrasyonlu rotanın kullanılmaz halde olduğu, ancak VII. yy.in başlarında Heraclius tarafından bu limanın yeniden ihya edildiği kaynaklara değil sadece alan yazınına atıfla ileri sürülmüştür. E. L. Wheeler, "Roman Fleets in the Black Sea: Mysteries of The "Classis Pontica"", *Acta Classica*, C. 55 (2012), ss. 119-154 s. 142-143 ve s. 143 dn. 100.

⁶⁹ Τῆς δὲ πόλεως τοῦτον τὸν τρόπον ἀλούσης, γεγονάσι πλήθους ἀφάτου χρημάτων καὶ αἰχμαλώτων οἱ βάρβαροι κύριοι πάντας γὰρ σχεδὸν τοὺς περίεξ οἰκοῦντας συνέβη κατ' αὐτὴν ὡς εἰς ὄχυρόν χωρίον συναλισθῆναι· διαφθείραντες δὲ τὰ τε ἱερά καὶ τὰ οἰκοδομήματα καὶ πᾶν ὃ τι πρὸς κάλλος ἢ μέγεθος ἦσκητο, καὶ προσέτι τὴν ἄλλην χώραν καταδραμιόντες, ἅμα πλήθει παμπόλλῳ νεῶν ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου. Zosimus *Nea Historia* I. 33. 3.

⁷⁰ Zosimus'un Borani akınına kapsayan anlatısını Dexippus'un, Eunapius'un da yararlandığı kroniğinden ve hatta *Scythicas*ından derlemiş olabileceği ileri sürülmüştür. F. Paschoud, *Zosime Histoire Nouvelle texte établi et traduit*, C. 1, Paris 2003, s. 154, son not 59.

⁷¹ A. Bryer ve D. Winfield (*age*, s. 181-182) şu an kayıp bir yazıtta Diocletianus devrinde şehirde tamiratlar yapıldığını belirtildiğini dile getirmelerine rağmen, başkaca bir kaynak göstermeden şehrin yaralarını sarmasının ağır ilerlediğini ifade etmektedir.

⁷² M.Ö. I. yy. Roma edebiyatının mimarlık hakkındaki bir eserinde su kemerleri -suyun şehre iletilmesi- için taş kanallar, kurşun yahut pişmiş toprak borular olmak üzere üç yöntemin olduğunu haber vermektedir. Vitruvius *de Architectura* VIII. 6. 1. = ter. Dürüşken 2021, s. 317.

⁷³ Τραπεζοῦς ὄνομα· οὗ δὲ ἀπορίας ὕδατων οὐσης, ὄχετόν ἐτεκταίνετο Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς ὄνπερ Εὐγενίου καλοῦσι μάρτυρος, ταύτη τε τὴν ἀπορίαν τοῖς τῆδε φηκμένους διέλυσεν. Procopius *de Aedificiis* III.7.1.

⁷⁴ J. Pickett "Water and Empire in the De aedificiis of Procopius", *Dumbarton Oaks Papers*, C. 71 (2017), ss. 95-126, s. 110.

⁷⁵ İklim değişimine dair mekânsal olarak Doğu Akdeniz'i ve zamansal olarak V. yy.in sonunu da kapsayan bir tespit için bkz. Koder, *agy*, s. 9.

⁷⁶ Eugenius'un Trapezus etrafında Hıristiyanlığı yayma çabasından idamına giden olay akışı özeti için bkz. J. O. Rosenqvist, "Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenius of Trebizond", *Dumbarton Oaks Papers*, C. 56 (2002), s. 194, Trapezus adına kültleşme tartışması, özellikle eşsüremsel boyutu için bu çalışmanın bütününe bakılabilir.

Trapezus VI. yy.ın, yani artık Hıristiyanlaşmış Roma İmparatorluğundaki yine dini bir tartışması sayesinde kayıtlara geçmektedir. Şehrin piskoposu Anthimus'un Trapezus kilisesinden ayrılarak vefat eden Constantinopolis piskoposu Epiphanius'un yerini işgal ettiği, Marcellinus Comes tarafından da kaydedilmektedir. Chalcedon konsiline karşı monofizitlerin muhalefeti imparatorluğun içerisindeki gerilim alanları arasındadır, monofizit Trapezus piskoposu Anthimus'un Constantinopolis piskoposluğu görevine getirilmesi bu gerilim ortamı içinde gerçekleşir.⁷⁷ Procopius'un Trapezus'taki imar faaliyeti olarak anlattığı ikinci olay, şehrin bu dini hayatla da keşişecek şekilde mabetlerin tamiri hakkındadır. Geçen uzun zamanın kiliselerde meydana getirdiği yıpranma söz konusu faaliyet için gerekçe olarak sunulmakta, Trapezus ile birlikte aynı durumun geçerli olduğu bir başka şehir olarak Amaseia da anılmaktadır.⁷⁸ Procopius'un bu kaydı, Iustinianus'un Eirenaius sayesinde kamu binalarını restore ettiğinden bahseden 542 yılına tarihlenen yazıtla da ilişkilendirilmiştir.⁷⁹ Procopius'un bu kaydında da restore edilen kilise oranının çok sayıda olarak belirtilmesi τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀνεεώσατο, yine bir abartıya mı yoksa imar faaliyetinin yaygınlığına mı işaret edebileceği sorunu barındırmaktadır. Diğer taraftan kiliselerin zaman içinde yıpranmış olması yöredeki Hıristiyan mimarının VI. yy. öncesine uzanan zamansal derinliğini, kiliselerin yıpranmasının nedeninin zaman olması ise *Boranın*in şehirdeki tahribatının izlerinin ne kadar süre yaşamış olabileceğini tartışmak için değerlendirilebilir.

SONUÇ

Çalışmanın tarihyazımı merkezinde edebi veri taramaları, Trapezus için fragmanlar halinde bir görüntü sunmaktadır. Şöyle ki Procopius ve Agathias Roma İmparatorluğunun kuzey doğu sınırında, Lazica muharebelerindeki olay akışını verirken, Procopius ayrıca Karadeniz'in güney kıyılarını anlatıp bu kıyıların doğusundaki Lazica bahsine geçerken ve konusu imparatorluk sathına yayılmış imar faaliyetlerinin buradaki uygulamalarını anlatırken, Menandrus ise Roma elçilik heyetinin dönüş güzergahından bahsederken Trapezus'a değinmektedirler. Dolayısıyla Trapezus hakkında analiz edilen her üç müverrih tarafından sağlanan veriler, Procopius'un Trapezus yöresinde üretilen balın özelliği ve belli oranda komşuları hakkındaki kayıtları müstesna, dolaylı verilerdir. Diğer bir ifadeyle bu verilerde Trapezus, ilgili pasajların teması değil tema için yer verilen unsurlardan biri konumundadır. Fragmanlar meydana getiren bu durum aynı zamanda bu verilerin Trapezus adına yazarların sunum kaygısının tesirine, şekillendirmesine daha kapalı bir nitelikte olmalarıyla tarihsel gerçekliğe dair unsurları aksettirme potansiyellerinin arttığı değerlendirilebilir. Yine de tekrarlamak gerekir ki Trapezus özelinde verilerle ilgili bu niteliksel durum, veri çeşitliliğinin sağladığı gözlemin çeşitlenebilmesi ortamını daraltan bir niceliksel durum meydana getirmektedir.

Veri havuzunun büyük bölümü oluşturması nedeniyle Procopius hakkında bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Xenophon'un yöresel bal hakkındaki anlatımı, Strabon'un Karadeniz kıyılarını sunuş biçimi gibi örneklerle Procopius'un ilgili pasajları arasında paralellik en azından uyum ve benzeşmeler, şahsî gözlemleri, şifahi kaynaklar ve resmî belgeler gibi kendi devrine ait veri kaynaklarının dışında eserinde, daha önce yazılmış metinlerden de yararlandığı izlenimini uyandırmaktadır. Diğer taraftan Trapezus ile Colchis ve Tzanica arasındaki komşuluk ilişkisini ele alırken önceki eserleri eleştirme yahut yanlışlama veya revize etme durumu, Trapezus için VI.yy.a ait "özgün" bir sunum yapma beyanını ortaya çıkarmaktadır. İlave olarak burada muhtemelen kendi çalışmasının önemini vurgulama imkânı yakaladığı düşüncesinde olması, dolayısıyla Trapezus'un araçsallaştırılması öncelikli durum görünümünde olmakla birlikte, yine de bu araçsallaştırma için Trapezus'un seçilmesi dolaylı da olsa şehrin VI. yy.daki tanınırlığını tartışmak adına argüman oluşturmaktadır. Buna rağmen Procopius'un Trapezus'un batı yönündeki yerleşimleri sıralarken atladığı şehirler ve doğusundaki Athenae'nin konumu ile güneyinden doğan Boas ve Phasis nehirlerini birbirine karıştırması Karadeniz'in güney doğusu hakkındaki coğrafya bilgisi üzerinde soru işaretleri oluşturmaktadır.

VI. yy.da Trapezus, batısında Kerasous şehrinin doğusunda Rhizaion yerleşiminin, güneyinde Tzanica'nın bulunduğu bir Karadeniz sahil şehridir. İmparatorluğun kuzey doğu bölgesindeki, güneydoğu Karadeniz ve Kafkasya sınırındaki son kıyı kentidir. Doğusu ve güneyiyle karayollarıyla bağlanmaktadır. Batısıyla karayolu bağlantısı olup olmadığı hakkında incelenen kaynak kümesinde veri tespit edilememiştir. Bir liman şehridir ve

⁷⁷ *Epifanius episcopus regiae urbis ante adventum Romani praesulis moritur: cuius episcopatum contra canones Anthimus Trapezuntena* [ayrıca Mommsen: *trapezuthena* (-nae T⁹) TR] *ecclesia relicta invadit*. Marcellinus Comes *Chronica* XIII. (Anonim ekleme) = T. Mommsen (ed.), *Chronica Minora*, C. II, Berlin 1894, s. 104; B. Croke, *The Chronicle of Marcellinus*, Sydney 1995, s. 45. Ayrıca bkz. Victor Tonnensis *Chronica* Post Consvlatvm Belesarii V. C. Anno III. = Mommsen 1894, s. 199; *Epiphano episcopo Constantinopolitanae ecclesiae mortuo, qui Iohanni successerat*, *Anthimus episcopus Eutyehianista Trapezontensis factione Theodorae Augustae Constantinopolitanam pervadit Ecclosiam*. ve Ioannes Malalas *Chronographia* 18.83; Croke, *age*, s. 128. Anthimus'un dönemin dini tartışmaları içindeki yeri için W. H. C. Frend, *The Rise of The Monophysite Movement; Chapters In The History of The Church In The Fifth And Sixth Centuries*, Cambridge 1972, s. 270-273, 291.

⁷⁸ ἐνταῦθα δὲ κὰν τῆ Ἀμασειᾶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν ἀνεεώσατο, χρόνῳ πεπονηκότα πολλῶ. Procopius *de Aedificiis* III.7.2. S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", *Anatolian Studies*, C. 10 (Aralık 1960), ss. 141-175, s. 142.) Procopius'un bahsettiği dönemden hiçbir kilisenin fiziki/arkeolojik varlığına ulaşamadığı tespitini yapmaktadır.

⁷⁹ Vasiliev, *agm*, s. 385-386 ve yazıt ve Trapezus piskoposu Eirenaius'un yazıtta yer alması hakkında bkz. s. 386 dn. 3. A. Bryer ve D. Winfield, *age*, s. 182 ve A. Bryer ve D. Winfield'in Tabakhane, şehrin doğu kapısı, olarak çağırdığı bu yazıt (CIG 8636) hakkında bilgi için bkz. aynı sayfa dn. 39.

BİR KARADENİZ ŞEHRİNİN TARİHİNDEN FRAGMANLAR VI. YÜZYILDA TRAPEZUS

denizyoluyla doğusundaki bölge için bir menzil ve bu alanı imparatorluğun başkentine bağlayan bir konumda olduğu izlenimi uyanmaktadır. İmparatorluğun Karadeniz kıyıları itibarıyla kuzey doğu sınırında askeri faaliyetlerinde bir lojistik üst olarak görev yaptığı ve bir askeri geri çekilme noktası olduğu görüntüsü doğmakta, buna sivil amaçlar için kullanılması eşlik etmektedir. Bu durum özellikle 545 yılından itibaren Lazica üzerinde devam eden Sasani-Roma mücadelesi ile uyumludur. Lakin incelenen veriler şehrin ulaşım ve lojistik potansiyelinin Karadeniz yahut Roma İmparatorluğu içindeki yeri hakkında sonuca gitmeye olanak tanıyacak bir içeriğe sahip değildir. Dolayısıyla alan yazınının Trapezus'un VI. yy.ı hakkında bu bağlamdaki değerlendirmeleri bu çalışma adına sınanabilir olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Trapezus'tan güneye, Anadolu'nun içlerine doğru uzanan karayolunun askeri yahut sivil amaçlarla kullanımı hakkındaki değerlendirmeler de sınanabilir değildir. İlave olarak *Borani* Trapezus'u yağmalarken (III. yy.ın ortası), Hun (IV. yy.ın sonu) ve Sabir akınlılarının (VI. yy.ın ilk yarısı) Roma İmparatorluğunun kuzey-doğusundan harekete geçmesine ve İç Anadolu'ya kadar ilerlemelerine rağmen şehri hedef seçmemesi, kentin söz konusu dönemleri için ip uçları barındırıyor olabilir.

Çalışma kapsamında incelenen veriler bölge sakinleri, Trapezuslular hakkında da kimi sonuçları mümkün kılmaktadır. Trapezus'un ahalisi Procopius'ta Pontici olarak adlandırılmaktadır. Pontici kavramı yaklaşık olarak çağdaş Orta ve Batı Karadeniz bölümlerine karşılık gelen ve Geç Roma döneminde adında kimi zaman Pontus kavramının yer aldığı Roma eyaletlerinde meskûn olanlar manasını taşımaktadır. İncelenen kaynak kümesinde Pontici kavramı, herhangi bir dilsel, etnik yahut başka bir sosyolojik kimliğe yahut homojen alana gönderme yapmamaktadır. Son olarak kavram, Trapezus'un, Armenia I eyaletine bağlandıktan sonra da Ponticus nitelemesiyle anılması örneğinde görüldüğü gibi imparatorluğun idari birimlerini adlandırmasından bağımsız bir devamlılık sergilemektedir. Hıristiyanlık çerçevesiyle gözlemlenebilen bu devrin Trapezus'undaki dini hayatın, kendi içinden Constantinopolis piskoposluğunun piskoposunu çıkarabilecek bir kilise yapısına ve ilişki ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca monofizit bir piskoposun varlığı, Hıristiyanlığın yöresel durumunun imparatorluğun doğusundaki mezhepsel eğilimlerle ilişki çerçevesinde değerlendirme potansiyeli de sunuyor olabilir. Tamire muhtaç kilise sayısının çokluğu hakkındaki kayıt ile şehirde yaşanan su kıtlığı hakkında olanı demografik yoğunluk için bir argüman olarak değerlendirilebilir.

Son olarak çalışmanın, Geç Antik / Erken Orta Çağ devri güney doğu Karadeniz'in tarih araştırmaları için örneğin -her ne kadar büyük emek ürünü olsa da - A. Bryer ve D. Winfield'in eseri gibi bu dönem özelinde verilere değinmekle yetinme eğilimi nedeniyle yüzeysel, kronolojik boyutuyla spekülatif eğilimler sergileyen 'genel' yayınları aşabilme, daha kısa bir ifadeyle profesyonelleşme gereğine dikkat çekmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kaynaklar

- Agathias, *Historiae*, ed. Keydel, R.; ter. Frenedo, J. D.
Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, ed. ve ter. Arslan, M.
Corpus iuris civilis (Novella), ed. ve ter. Frier, B. W. vd.; ter. Miller J. D ve P. Sarris.
Ksenophon, *Anabasis*, ed. ve ter. Yarılgış, O.
Marcellinus Comes, *Chronica*, ed. ve ter. Croke, B.
Menandrus, *Fragmanlar*, ed. ve ter. Blockley, R. C.
Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, ed. ve ter. Rackham, H. ve W. H. S. Jones.
Procopius, *de Aedificiis*, ed. Haury, J. ve Wirth, G.; ed. ve ter. Dewing, H. B.
Procopius, *de Bellis*, ed. Haury, J. ve Wirth, G.; ed. ve ter. Dewing, H. B., revize ter. Kaldellis, A.
Procopius, *Historia Arcana*, ed. ve ter. Dewing, H. B.; ter. Kaldellis, A.
Stephanus, Byzantinus, *Ethnica*, ed. ve ter. Billerbeck, M. ve Zubler, C.
Strabon, *Geographika*, ed. ve ter. Jones, H. L.; ter. Pekman, A.
Zosimus, *Nea Historia*, ed. ve ter. Paschoud, F.; ter. Ridley, R. T.

2. Yayınlar

ADONTZ, N., *Armenia in the Period of Justinian: The Political Conditions Based on the Naxarar System*, Lisbon 1970.

ARSLAN, M., *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, İstanbul 2005.

ARSLAN, M., *Mithradetes VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007.

- BALLANCE, S., “The Byzantine Churches of Trebizond”, *Anatolian Studies*, c 10 (Aralık 1960), ss. 141 – 175.
- BILLERBECK, M. ve Zubler, C., *Stephani Byzantii Ethnica Volumen IV, Pi-Y*, Berlin 2016.
- BLOCKLEY, R. C., *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool 1985.
- BRYER, A. ve D. Winfield, *Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, c. 1, Washington 1985.
- CHARALAMPAKİS, P., “Trapezus in the Crimea: A Re-examination of the Sources”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 17 (2011), ss. 125-133.
- COŞKUN, A., “Pontic Athens An Athenian Emporium in Its Geo-Historical Context”, *GEPHYRA*, S. 18 (2019), ss. 11-31.
- CROKE, B., *The Chronicle of Marcellinus*, Sydney 1995.
- DEWING, H. B., *Procopius with an English Translation*, c. 1-7, Cambridge-Londra 1992-1998.
- DODGEON, M. H. ve S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, C. 2, Londra 2002.
- FREND, W. H. C., *The Rise of the Monophysite Movement; Chapters in the History of The Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge 1972.
- FRENDO, J. D., *Agathias The Histories*, Berlin-New York 1975.
- FRIER, B. W., vd. (ed.), *The Codex of Justinian a New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text Based on a Translation by Justice Fred H. Blume*, Cambridge 2016
- HAURY, J. ve G. Wirth (ed.), *Opera Omnia Procopius Caesariensis*, C. 1-5, Monachii 2001.
- HONIGMANN, E., *Le Synekdemos d'Hiérokles. Et L'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Brüksel 1939.
- ISAAC, B., *The Limits of Empire The Roman Army in the East*, Oxford 2000.
- JAL, P., ed. ve ter., *Florus Oeuvres texte établi et traduit*, C. 1, Paris 1967
- JEFFREYS, E. ve M. Jeffreys vd., *The chronicle of John Malalas*, Melbourne 1986.
- JONES, H. L., *The Geography of Strabo*, C. I-VIII, Cambridge-Londra 1917-1949.
- JONES, A. H. M., *The Later Roman Empire 284-602*, cilt 1, Oklahoma 1964.
- KAÇAR, T., *Priscus Attila ve Bizans Tarihi*, İstanbul 2020.
- KALDELLIS, A., *The Secret History with Related Texts*, Indianapolis 2010.
- KALDELLIS, A. (revize ter. ve şerh), *The Wars of Justinian Prokopios Translated by H. B. Dewing Revised and Modernized, with an Introduction and Notes*, Indianapolis 2014.
- KEYDEL, R., *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*, Berolini 1967.
- KODER, J., “Bizans Anadolu’sunun Coğrafyası”, şurada ed. E. Akyürek ve K. Durak, *Bizans Döneminde Anadolu*, İstanbul 2001.
- MAKSİMOVA, M. İ., *Antiçnie Goroda Yugo-Vostoçnogo Priçernomor’ya Sinopa Amis Trapezunt*, Moskova- St. Petersburg (Leningrad) 1956.
- MILLER, J. D ve P. Sarris, *The Novels of Justinian*, Cambridge 2018.
- MITCHELL, S., *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, C. 2, Oxford 1993.
- MITCHELL, S. “In Search of the Pontic Community in Antiquity”, şurada: ed. A. K. Bowman vd., *Representations of Empire: Rome and the Mediterranean World*, Oxford 2002, ss. 34-64.
- MITCHELL, S., *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, ter. T. Kaçar, Ankara 2016.
- MOMMSEN, T. (ed.), *Chronica Minora*, C. II, Berlin 1894.
- PASCHOUD, F. *Zosime Histoire Nouvelle texte établi et traduit*, C. 1, Paris 2003.
- PEKMAN, A., *Strabon Geographika Antik Anadolu Coğrafyası*, İstanbul 2000.
- PICKETT, J., “Water and Empire in the De aedificiis of Procopius”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 71 (2017), ss. 95-126.

BİR KARADENİZ ŞEHRİNİN TARİHİNDEN FRAGMANLAR VI. YÜZYILDA TRAPEZUS

- PLRE III: Martindale, R. (ed.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*, C. 3, Cambridge 2011.
- RACKHAM, H. ve W. H. S. Jones, *Natural History*, Cambridge 1938-
- RIDLEY, R. T. *Zosimus New History*, Canberra 1982.
- ROSENQVIST, J. O., “Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond”, *Dumbarton Oaks Papers*, C. 56 (2002), ss. 193-212.
- SCHÖLL, R. ve W. Kroll (ed.), *Corpus iuris civilis Volumen Tertium Novellae*, Berlin 1895.
- TALBERT, R. J. A. (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Princeton 2000.
- Thesaurus Procopii Caesariensis De Bellis, Historia Arcana, De aedificiis*, Turnhout 2000.
- VASILIEV, A. A. "Zur Geschichte von Trapezunt unter Justinian dem Großen" *Byzantinische Zeitschrift*, c. 30, s. 1 (1929), ss. 381-386.
- WHEELER, E. L. “Roman Fleets in the Black Sea: Mysteries of The "Classis Pontica"”, *Acta Classica*, C. 55 (2012), ss. 119-154.
- WOJAN, F. “Trapézonte du Pont sous l'Empire romain: étude historique et corpus monétaire” *Revue Numismatique*, s. 162 (2006), ss. 181-229.
- YARLIGAŞ, O., *Ksenophon Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, İstanbul 2011.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>